

OSMANLI İSTANBUL'UNUN SU TARİHİ

AHMET TABAKOĞLU*

SU SAHİPLERİ, KATMALAR VE SU YÖNETİMİ

Osmanlı İstanbul'unda suyun tarihi konusu birçok alt başlık altında ayrıntılı şekilde anlatılabilir. Burada söz konusu olan “su” olduğundan bu suyun sahipleri, yönetimi, vakıf suları ve bu suların hizmetlerinin ne şekilde verildiği hususu, su tesisleri ve dağıtımı gibi başlıklar incelenmeye muhtaçtır. Bunlar aşağıdaki gibi başlıklar hâlinde ayrıntılarıyla anlatılmaya çalışılacaktır.

Osmanlı İstanbul'unun su ihtiyacını karşılayan kişiler belgelerde *ashâb-ı miyâh* veya *erbâb-ı miyâh* (su sahipleri) olarak geçmektedir. Bunlar buldukları suyu, vakıf ana suyolları şeklinde İstanbul halkının hizmetine sunarlar. En önemlileri; padişahlar, hanım sultanlar, sadrazamlar, vezirler ve şeyhülislamlardır. Bunlar arasında askerî zümre denenen yönetici zümrenin çoğunlukta olduğunu görüyoruz.

Su sahipleri elde ettikleri suyun bir kısmıyla kendi ihtiyaçlarını karşılarken geri kalan kısmı kentin ihtiyacına ayırmak zorundadırlar. Böyle bir kişi, kazılan (*hafır*) kuyu (*âbâr*) ve kaynaklardan elde edilen suyun bir miktarını yakınından geçen su yoluna hakk-ı mecrâ olarak bırakıp bulduğu suyu masurası¹ başına o yolun tâbi olduğu vakfa ilhaken kendi evine veya emlakine akıtır veya suyun tapusuna sahip olur.²

Su sahipleri, sularını satabildikleri³ ve kiralayabildikleri⁴ gibi miras olarak da bırakabilirlerdi. Bunu, belgelerdeki icâre-i

müeccele, mülk-i müşterâ kavramlarından ve “defter-i kassam” denen miras defterlerinden anlıyoruz. Bu su sahipleri arasında saray idare ve maliye görevlileri ile nazırlar, valiler, nezaretlerde görevli çeşitli memurlar vs. vardır. Yine bu şekilde ülkenin çeşitli bölgelerinde görev yapan bazı memurların emekliliklerini İstanbul'da geçirdikleri anlaşılmaktadır.

Müslümanlar gibi gayrimüslimler de vakfiyelerinde toplum yararını gözeterek hayır kurumları oluşturduklarını belirtmişlerdir. Gayrimüslimlerin su sahipliği sürecinde satın almış oldukları suyu daha sonra bir Müslümana satma zorunluluğu vardır. Su sahipliği ve kullanımının sultanın izni ile olması, bu konunun kontrol altında tutularak mevcut düzenin korunması sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak yapılmış düzenlemeler, bu konuda getirilmeye çalışılan sınırlamalar zaman içinde değişikliklere uğramıştır.⁵

Çeşitli örnekler su çıkarımıyla satışlarının bir sektör oluşturduğunu gösteriyor.⁶ *İcâreteyn* (çift kiralama) yöntemi ile de vakıflardan su kiralandığını biliyoruz. Bu yöntem günümüzün yap-işlet uygulamasına benzer ve vakıfların bakımının kiracı tarafından yapılması esasına dayanır. Öncelikle kiralayan, vakfa peşin bir kira bedeli (*ücret-i muaccele*) öder. Bununla vakfın gerekli bakımı yapılır. Sonra her yıl *ücret-i müeccele* denen kira taksiti ödenir. Bu kiralama yönteminde kiracıların yararlanma hakkı mirasçılara da geçmektedir.

Bazı durumlarda çıkarılan su, bir kira karşılığında eve bağlatılabilmekteydi.⁷ Kişiler tarafından Ayasofya, Kırkçeşme, Sultan Beyazıt gibi vakıf suyollarına yapılan

* Marmara Üniversitesi

1 Masura günde 6,5 m³ veya 6,5 tonluk suya tekabül ediyor.

2 Çok sayıda hüküm bu konu ile ilgilidir. Bkz. Ahmet Tabakoğlu v.dğr. (haz.), *Vakıf Su Defterleri: Kırkçeşme Suları*, İstanbul 1999, c. 1, 15-1/2b/1, 2; Ahmet Tabakoğlu v.dğr. (haz.), *İstanbul Şer'iyye Sicilleri: Mâ-i Lezîz Defterleri*, İstanbul 2000, c. 6, 331/3/1.

3 Ahmet Tabakoğlu v.dğr. (haz.), *Vakıf Su Defterleri: Hatt-ı Hümayûn*, İstanbul 1997, 1/121/1: Fî evâsıt-ı Safer (1)138/19-28 Ekim 1725.

4 *Kırkçeşme Suları*, c. 2, 14-1/134b/1: Fî 17 Cemaziyevvel (1)256/17 Temmuz 1840.

5 Ahmet Tabakoğlu v.dğr. (haz.), *Vakıf Su Defterleri: Suyolcu*, İstanbul 2002, c. 2, s. 4, 11/39/2: Fî 31 Kânunuevvel (1)296/12 Ocak 1881.

6 *Mâ-i Lezîz*, c. 10, s. 42, 412/17/2: Fî gur-re-i Cemaziyelahir 1242/31 Aralık 1826; c. 10, 412/20/2: Fî gur-re-i Cemaziyelahir 1242/31 Aralık 1826.

7 Ahmet Tabakoğlu v.dğr. (haz.), *Vakıf Su Defterleri: İlmühâber*, İstanbul 1999, c. 4, 18/79/1; 18/81/1: Fî 21 Kânûnusânî (1)320/3 Şubat 1905.

“katma”ların isimleri de kaydedilmiştir. Mesela Kırkçeşme sularının ana galerileri yapıldıktan sonra şehirdeki evine, vakfına veya hayratına su almak isteyenler, kuyu kazdırarak buldukları kaynaktan suyu bir künk boru ile getirerek ana galeri yanındaki bir maslağa bağlarlar. Bu kimselerin kattıkları suların bir bölümü kendilerine verilir, diğeri de “hakk-ı mecrâ” olarak ana suyolunda kalır.⁸

Yine bu şekilde bulunan sulardan, özel mülkiyet konusuna girdiğinden, kişiye düşen kısmı vakfedilebilir, satılabilir veya kiraya verilebilir. Vakıflar da kiralama işlemi yapabilirler.⁹ Suyolları arasında Halkalı ile Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) adına Mimar Sinan tarafından yapılan Kırkçeşme Suyolları dışındakiler, ana suyolu değildir. Bunlar ana suyoluna iltihak eden daha küçük suyolları olup yaptıran hayır sahibinin veya ulaştıkları çeşme ve cami ya da geçtikleri kemer adıyla anılırlar. Bunlardan Başhavuz, Kırkçeşme ana suyolu şebekesine; Ebu'l-feth (Fatih) Sultan Mehmet, Mahmut Paşa, Saray-ı Cedid, Sultan Ahmet, Sultan Beyazıt, Sultan Selim, Süleymaniye ve Turunçluk suyolları veya isale hatları ise 17 bağımsız suyolundan oluşan Halkalı ana suyolu şebekesine dâhildir.¹⁰

Su Nezareti ve Su Nazırları

Osmanlı Devleti döneminde su teşkilatının en yüksek makamı Su Nezareti'dir. Umum suların, suyollarının ve suyolcuların idaresi Su Nezareti'ne bağlıdır.¹¹ Sular, vakıf şeklinde olduğu zaman ve 1826 tarihine, Evkaf Nezareti'nin kuruluşuna kadar ait olduğu vakfın mütevellisi tarafından yönetilmekte idi.¹² Resmî bir kamu görevlisi olarak vakıfla ilgili işlemler mütevellinin iznine (*izn-i mütevellî*) bağlıdır ve işlemler onun verdiği temessükle (*mütevellî temessükü*) yapılırdı.

⁸ Ahmet Tabakoğlu v.dğr. (haz.), *Vakıf Su Defterleri: Avrupa Yakası Suları*, İstanbul 2002, c. 2, 8/436/1: 1182/18 Mayıs 1768-6 Mayıs 1769.

⁹ *Kırkçeşme Suları*, c. 1, 13-1/140a/1.

¹⁰ O. Nuri Ergin “Vesâit-i İtfâiyeden İstanbul Suları”, *Vakıf Su Tahlilleri XIX ve XX. Yüzyıllarda İstanbul Suları*, haz. Ahmet Tabakoğlu v.dğr., İstanbul 2000, c. 1, s. 135-137; Gâlib Ata, “İstanbul Evkâf Suları”, *Vakıf Su Tahlilleri XIX ve XX. Yüzyıllarda İstanbul Suları*, haz. Ahmet Tabakoğlu v.dğr., İstanbul 2000, c. 1, s. 154-155; Kazım Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Suyolları*, haz. Celal Kolay, İstanbul 1999, s. 26.

¹¹ Ahmet Tabakoğlu v.dğr. (haz.), *Vakıf Su Defterleri: Halkalı Suları*, İstanbul 2001, c. 1, 24/42/1: Fî 11 Şaban 1304/5 Mayıs 1887 ve fî 23 Nisan (1)302/5 Mayıs 1886.

¹² Nâzım Bey, “İstanbul Vilayeti Şehremâneti'ne Evkâf'dan Devr Olunan Sular”, *Vakıf Su Tahlilleri XIX ve XX. Yüzyıllarda İstanbul Suları*, haz. Ahmet Tabakoğlu v.dğr., İstanbul 2000, c. 1, s. 178.

Özellikle büyük vakıflar sadrazam, şeyhülislam, başdefterdar, kadı, Enderun, Darüssaade ve Bâbüssaade ağaları, iç hazinedarbaşı, nakibü'l-eşraf gibi devlet görevlilerinin nezareti altındadır.¹³ Yine vakıf sular döneminde üst yönetici olarak Hassa Su nazırı veya Suyolcular nazırı görevlendirilmişti. Su nazırlarının öncelikle İstanbul ve Bilad-ı Selase ile görevli oldukları anlaşılıyor. Bu yüzden Su nazırını, günümüz yaklaşımıyla İSKİ (İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi) genel müdürü olmaktan öte; Devlet Su İşleri genel müdürü olarak da görme imkânı vardır. Bunun altındaki hizmetlerde görevli suyolcular bulunmaktadır.

Bu dönemde Su nazırı; belediye hizmetlerini gören ve merkezî yönetime bağlı olan şehremininin üç uzman yardımcısından biriydi. Bunlar mimarbaşı, Su nazırı ve kentin temizliğinden sorumlu olan çöplük subaşıydı.¹⁴

Tanzimat Dönemi'ne kadar vakıf su işleriyle mükellef olan ve hiçbir idareye bağlı olmayan Su Nezareti 22 Şubat 1837'de tarihinde II. Mahmud (1808-1839) tarafından yeni bir şekil verilerek Evkaf Nezareti'ne bağlandı. Suyun idaresi 1855'te kurulan Şehremaneti'ne, tamirat vesairesi de Evkaf Nezareti'ne ait idi.¹⁵ 1869 yılında da Şehremaneti'ne devredilmiştir.

Vakıf sular, 1876 *Belediye Kanunu*'yla belediyeye verilmiş ve 1880 yılında yapılan düzenlemeyle bir Su nazırı, bir başkâtip, iki ikinci kâtip (*refîk*), suyolcu ustalarından, her iki senede bir seçilen dört adet keşif memuru, altı korucu, iki çavuş ve iki bent muhafızı ve bir odacı ile her suyolunun bir bölükbaşısı, suyolcu veya kalfa ve çıraklarından oluşmuştu.

Vakıf suların yönetimi, II. Meşrutiyet (1908) ile birlikte, tekrar Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlanmıştı.¹⁶ Günümüzde şehirlerin su meselesi ile belediyeler ilgilenmektedir. Belediye teşkilatı olmayan yerlerde, ihtiyar meclisleri bu işle görevlidir.

¹³ Ahmet Kal'a v.dğr. (haz.), *İstanbul Ahkâm Defterleri: İstanbul Vakıf Tarihi*, İstanbul 1998, c. 1, s. 410; söz konusu devlet görevlileri bu nezaret görevi karşılığında ek bir gelir elde etmiş olmalıdırlar. Bkz. Ali Berktaş (çev.), *Albertus Bobovius ya da Santuri Ali Ufki Bey'in Anıları: Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, İstanbul 2002, s. 27, 28.

¹⁴ R. Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, çev. M. Ali Kılıçbay ve E. Özcan, Ankara 2001, c. 2, s. 218.

¹⁵ Nâzım, “İstanbul Vilayeti Şehremâneti'ne Evkâf'dan Devr Olunan Sular”, c. 1, s. 177. Belgelerde de, Belgrad ve Bağçeköyü gibi bendlerin bend muhafızlarından bahsedilmektedir.

¹⁶ Nazif Öztürk, “Osmanlı Su Vakıfları”, *Osmanlı Su Medeniyeti: Uluslararası Sempozyum, 5-8 Mayıs, 2000: Bildiriler*, İstanbul 2000, s. 102.

28 Nisan 1926 tarihli *Sular Hakkında Kanun*'un birinci maddesi bu konuyla ilgilidir.¹⁷

Suyolcu Kethüdarları, Çavuşları ve Kâtipleri

Su Nezareti'nde görevli şahısların görev ve yükümlülüklerine dair çeşitli kayıtlar vardır. Bunlardan bir tanesi “Umûm bendlerin civârında bulunan havzlarla kemerlerin mesâfelerini ve ba'zı çeşmelerün ve suyolu nizâmâtının” defteridir.¹⁸

Bu defter, Su Nezareti idaresinde bulunan memurların vazifelerini açıklamaktadır. Buna göre: Su Nezareti heyeti; bir nazır bir başkâtip ve iki refik ve dört keşif memuru ve dört korucu ve iki çavuş ve iki bent muhafızı ve odacı ve kapu çukadarından ibaretti.

Suyolcuları kethüdarları Su nazırının yardımcısı olarak görülebilecek olan üst görevlilerdir. Sonradan bu görevin lağvolunarak Su Meclisi'nin kurulduğunu biliyoruz.¹⁹ Belgeler bazı Su Meclisi üyelerini kaydetmiştir. Bu memurlardan keşif memurları suriçi ve dışındaki suyollarının keşif ve muayeneleri, fiyat tespiti, suların tevzi ve taksimine nezaret etme, suyolcularının denetimi ile yangın sırasında görevlidirler. Sonradan bunlar tarafından yapılan keşifnameler sağlıklı görünmediğinden evkafa ilişkin konulardaki keşiflerde evkaf mühendisleri görevlendirilmiştir.

Korucular

Kırkçeşme ve Halkalı suyollarının surdışındaki ana mecralarıyla bunlara müteallik olan katma ıskara ve kemerlerin üzerlerinde nöbetleşe dolaşırlar. Gerektiğinde küçük tamirleri kendileri yaparlar büyüklerini nezarete haber verirler. Yine bağ-bahçe vs. için su çalınmamasına dikkat ederler. Bentlerden gereğinde su almak ve vaktine göre bentleri kapamak görevlerini yerine getirirler. Bentler civarında bentlere zarar verecek bağ-bahçe yaptırmazlar. Ayrıca civardaki koru ve ormanlardan yaş ağaç kesilmemesine dikkat etmekle görevlidirler.

Çavuşlar

Suriçindeki maksemelerde ne kadar su varsa her gün nezarete gelip haber verdikleri gibi, hayrat sularının akıp akmadığını kontrol ederler ve yangın

¹⁷ *İlmühaber*, c. 4, s. 276, 18/124/2.

¹⁸ *Halkalı Suları*, c. 1, 24/41/2.

¹⁹ *Suyolcu*, c. 1, 11/1/1.

vukuatında keşif memurlarıyla birlikte bulunurlar. Suyolcuların bölükbaşı, usta ve kalfalarını gereğinde nezarete getirmek gibi görevleri vardır.

Bent Muhafızları

Her zaman bentleri gözetmekle görevlidirler. Bent muhafızları bentlerin lülelerini yağmur yağdığında kapayıp yağmur kesildiğinde açarlar. Bentlere bir zarar gelmemesine ve temizliğine dikkat ederek, nezaret tezkiresine göre bentlerden su verirler, orada bulunan kasr-ı hümayunları da koruma görevinde bulunurlar.²⁰

Suyolcular Kâtipleri

Su nazırı, suyolcular kethüdası, suyolcular çavuşları gibi, Su Nezareti'nin merkezî unsurlarındandır. Belgelerde başka devlet kurumlarındaki kâtiplerden de bahsedilmektedir. Bazen kâtip yerine yazıcı denmektedir.

Suyollarına büyük bir özen gösterilerek, “suyolculuk” kurumu oluşturulmuştu. Suyolculuk kurumunun tepe yöneticisinin Su nazırı olduğunu ve arada çok sayıda yönetici olduğunu yukarıda belirttik. Suyolculuk teşkilatında zaman içinde özellikle bazı yolsuzlukları önlemek amacıyla yeni düzenlemeler yapılmış ve bu amaçla layihalar hazırlanmıştır.²¹

Vakıflar suların düzenli akışı için Su nazırına bağlı olarak çalışan suyolcular (*râh-ı âbi*) tayin ve bunlara hizmetlerine karşılık maaş tahsis etmişlerdir.²² Sultan vakıflarında görevli suyolcularına “bölükbaşı (serbölük)”, diğer vakıfların suyolcularına “usta” denir. Su akışının düzeni için de keşif memurları, korucular, çavuşlar, bent muhafızları istihdam edilmiştir.²³

Suyolcu esnafının teşkilat yapısına ve çalışma esaslarına; suyolcular arasında gözlemlenen görev ihmalinin sebeplerine; görevlerini kötüye kullanan suyolcuların cezalandırılma işlemlerini ele alan bir belgede²⁴ suyolcu esnafı bölükbaşı ve ustalarının sayısının 250'ye ulaştığı görülmektedir.

²⁰ *Halkalı Suları*, c. 1, 24/41/2; Ergin, “Vesâit-i İtfâiyeden İstanbul Suları”, c. 1, s. 128.

²¹ *Suyolcu*, c. 1, 11/1/1.

²² *Suyolcu*, c. 1, 10/143/3; Fî 23 Şaban 1320/24 Kasım 1902; c. 1, 10/143/6: 3 Cemaziyelevvel 1528/15 Mayıs 1910; Fî 10 Rebiülahir 1528/20 Nisan 1910; c. 1, 10/151-6/1.

²³ Ergin, “Vesâit-i İtfâiyeden İstanbul Suları”, c. 1, s. 128.

²⁴ *Halkalı Suları*, c. 1, 24/42/1; Fî 11 Şaban 1304/5 Mayıs 1887; fî 23 Nisan (1)302/5 Mayıs 1886.

1- Belgrad Su Kemerı (Mayer)

Bentlerden gelen Taksim suyu da Boğaziçi'nde Yeniköy'den başlayarak, Tersane-i Âmire'ye gelinceye kadar 13 bölükbaşı ve ustalığa ayrılır. Tarabya, Beyoğlu'ndaki Galatasaray, Galata Yeni Cami ve Haliç kıyısındaki Hasköy ve Sötlüce'ye kadar 4 hizmet Taksim suyundan olmayıp Halkalı suyu türünden olarak başka birer ustalık idaresindedir ve vakıfları da başkadır.

Üsküdar sularına gelince Kadıköy'den Üsküdar havalisi dâhil olduğu hâlde Boğaziçi'nin Anadolu cihetinden Paşabağçesi'ne kadar cari olan sular, 15 bölükbaşı idaresindedir.

Bölükbaşı ve ustalıkları beratlı ise de maiyetlerinde her bir hizmetin büyüklük ve önemine ve surdışında olan uzaklıklarına göre birden yedi sekize kadar kalfaları vardır. Bu bölükbaşı ve ustalık hizmetlerinin 50 neferi Müslüman ve 20 neferi Hristiyandır. Bazı bölükbaşı ve ustalıkların büyüklüğü sebebiyle bir hizmet iki veya üç usta idaresinde bulunmaktadır. Bütün bu suyolcu esnafı, bölükbaşı ve ustaları 250 nefere ulaşmaktadır.

VAKIF SUYOLLARI ve SUYOLU HİZMETLERİ

Osmanlı döneminde İstanbul'un ve bazen bütün ülkenin su ile ilgili konularıyla uzman bir kurum olarak Eyüp Mahkemesi ilgilenmiştir.²⁵ Sadece Eyüp ve Haslar Kadılığı'na dâhil olan yerlerde değil, bütün İstanbul, Galata ve Üsküdar mıntıklarında su ile ilgili kayıtlar Eyüp Kadılığı'nda tutulmaktadır.

Belgelerin önemli bir kısmı bu mahkemenin kayıtlarıdır. Suları besleyen dere vs. su kaynakları, suların geçiş "mahal"leri, su yolu köyleri, kemerler, teraziler gibi su tesisleri kayıtlara geçmiştir.

²⁵ *Mâ-i Leziz*, c. 7, 367/: Fî 23 Zilhicce 1251/16 Kasım 1816; c. 8, 375/10/1: Fî 26 Zilhicce 1252/6 Kasım 1817; c. 8, 367/87/2: Fî 29 Receb 1252/14 Haziran 1817; c. 8, 367/88/1: 29 Receb 1252/14 Haziran 1817; c. 8, 367/88/2: Fî 29 Recebülferd 1252/14 Haziran 1817; c. 8, 367/89/1: Fî 29 Receb 1252/14 Haziran 1817; c. 8, 367/89/2: Fî 15 Şaban 1252/30 Haziran 1817; c. 8, 367/90/1: Fî 18 Şaban 1252/3 Temmuz 1817; c. 8, 367/90/2: Fî 25 Şaban 1252/10 Temmuz 1817; c. 8, 367/91/1: Fî 27 Şaban 1252/12 Temmuz 1817; c. 8, 367/92/1: Fî 29 Şaban 1252/14 Temmuz 1817.

2- Belgrad Küçük Su Kemerı (Mayer)

Bu kayıtların esası şudur: Mülk sularla ilgili işlemlerin yapılması sırasında mahkemece görevlendirilmiş kâtip ile birlikte, bazı suyolcuları katmanın başına kadar gidip keşif ve muayene ederler ve su sahipleri, bu şekilde mahkemeden hüccet alırlar. Bu hüccet, Divan-ı hümayun çavuşbaşısının ilamı ile başmuhasebeye, ilmühaberleri ise Su nazırının defterine kaydedilir. İlgili kişiye de bir suret verilir. Mülk suların tasarrufu için Eyüp Mahkemesi'nden hüccet verme işlemleri 1838 başında son bulmuştur. Bu tarihten sonra suya ilişkin işlemler, Evkaf Hazinesi Senedat Dairesi'ne devredilmiştir. Bu da bürokrasinin merkezîleştirilme çabalarının bir sonucu olmalıdır.²⁶

İslam hukukuna göre, akarsular ve doğal su kaynakları dışında yeraltından emek ve sermaye sarf edilerek çıkarılıp temellük edilen sular satışı sunulabilmektedir. Bu şekilde özel mülkiyet altına alınan sularda vakıf, satış, kira, bağış, ferağ gibi

işlemler yapılabilmektedir. Vakıflar da benzer işlemleri yapabilmekle birlikte, vakfiye kuralları önceliklidir.²⁷ “Vakıf Suyolları” bölümünde bu işlemlerle ilgili çok sayıda örnek verilecektir.

İstanbul ve Bilad-ı Selase'de (Eyüp, Galata ve Üsküdar) “musakkafât”, “müstağallât”, “akarât” denen gelir kaynaklarıyla, mülhakâtı belirtilen çok sayıda vakfedilmiş su yolu vardır.

İstanbul evkaf suları başlıca iki türdür. Birincisi bent sularıdır. Kırkçeşme ve Taksim suları böyledir. Belgrad Ormanı içerisinde, Belgrad köyü ile Bahçeköy civarındaki bentlerde toplanan yağmur ve yer altı sularıdır. Sular, duvarla örülmüş dehlizler içinden veya viyadük kemerlerden geçirilerek İstanbul, Beyoğlu ve Boğaz'ın Rumeli tarafına dağıtılır.

İkinci tür; kaynak sularıdır. Halkalı ve Üsküdar suları böyledir. Bunlar şehir civarında bulunan kaynaklardan veya onlara ilave olarak açılmış

26 *Mâ-i Lezîz*, c. 8, 367/93/1: Fî 19 Zilkade 1232/30 Eylül 1817.

27 *Mâ-i Lezîz*, c. 11, 439/34/2: Fî gurre-i Receb 1250/3 Kasım 1834.

3- Bahçeköy Su Bendi ve Büyükdere vadisinin görünümü (Melling)

kuyulardan gelen sulardır ki ayrı ayrı mecralar içerisinde şehre girerek, dağıtılırlar. Halkalı su mecralarından İstanbul cihetinde on altı, Beyoğlu cihetinde bir tane vardır. Üsküdar, Kadıköy, Boğaziçi'nin Anadolu cihetindeki evkaf suları ise kaynaklardan ve kuyulardan ayrı ayrı mecralarla getirilmiş sulardır.²⁸

İstanbul'a getirilen sulardan Kırkçeşme ve Halkalı suları doğrudan doğruya Evkaf Nezareti'ne aitti. XIX. yüzyılda devreye giren Terkos ve Elmalı suları ise yabancı sermayeli şirketlerin idaresindeydi. Yalnız Hamidiye sularının idaresi, devlet kontrolünde olup Emanet'e bırakılmıştı.²⁹

İstanbul'un su yolu hizmetlerine gelince; İstanbul su şebekesinin ve hizmetlerinin nasıl olduğunu gösteren en değerli belgeler eski su yolu haritaları olarak bilinir. Bu haritalarda suyollarının geçtiği güzergâhlar, besledikleri çeşmeler, şadırvanlar,

konaklar ve hamamlar, bunlara verdikleri lüle hesabı üzerinden su miktarı işaretlenerek belirtilmiştir.³⁰

Yine suyolculuk faaliyetleri bir "hıdmet" olarak telakki edilmekte ve "hıdmet"lere ayrılmaktaydı. Dersaadet ve Bilad-ı Selase'deki bütün sultan ve hayır sahiplerinin suyolcularına bölükbaşı ve ustalığa "hıdmet/hizmet" deniyordu. Bu yüzden suyolcularına "hademe" (hizmetli) adı da veriliyordu. Her bir hıdmet de birkaç mahalleyi kapsamakta olup bunların bölükbaşı ve ustaları bir vakfa bağlıdır.³¹ Suyolculuk görevlendirmelerini hizmetler yapmaktadır.³²

30 Bu haritalardan biri Süheyl Ünver tarafından yayımlanmıştır. Daha sonra Kâzım Çeçen, şehrin başlıca suyollarına dair büyük eserler meydana getirerek haritalarla, gerek suyollarını gerek bunlardan faydalanan yerleri tanıtmıştır.

31 *Halkalı Suları*, c. 1, 24/42/1: Fî 23 Nisan (1)302/5 Mayıs 1886; fî 11 Şaban 1504/5 Mayıs 1887.

32 *Suyolcu*, c. 1, 10/143/5: Fî 23 Şaban 1320/24 Kasım 1902; c. 1, 10/143/6: 3 Cemaziyelevvel 1328/15 Mayıs 1910; Fî 10 Rebiülahir 1328/20 Nisan 1910; c. 1, 10/151-6/1.

28 Gâlib Ata, "İstanbul Evkâf Suları", c. 1, s. 146.

29 Ergin, "Vesâit-i İtfâiyeden İstanbul Suları", c. 1, s. 140.

4- Uzun Kemer, Kemerburgaz

Osmanlı İstanbul'unun son zamanlarında toplam 36 suyolu hizmeti (Kırkçeşme suları için 22, Halkalı, Taksim ve Üsküdar suları için de 14 suyolu hizmeti) oluşturulmuştu. Her bir hizmetin bir suyolcusu olup bazılarının hizmetleri çok olduğundan, yanlarında bir veya iki suyolcu kalfası vardı.³³

Bu hizmetler yer altı su kanallarıyla suriçini bir ağ gibi örmüşlerdir. Oluşturulan tertibat sayesinde Ahırkapı'dan Yedikule'ye, Eyüp'ten Eminönü'ne kadar evler, su kanalları vasıtasıyla birbiriyle irtibatlı hâle getirilmişlerdir. Hizmetlere bağlı olan mahalle ve sokaklar incelendiğinde, bu olgu açıkça görülecektir.

Kırkçeşme suyollarının Eğrikapı'daki savaklar büyük mesleğinden Bozdoğan civarındaki Tezgaççılar'daki mesleğe kadarki su hizmetlerine Yukarıanacı, Tezgaççılar'dan Ayasofya'da mesleğe kadarki su hizmetlerine de Aşağıanacı denmiştir.³⁴

Suyolculuk hizmetleri listeleri o zamanlarda çalışmakta olan çeşmeleri gösterdiği gibi; cami, dergâh, mektep, kışla gibi mekânları da belirtmektedir. Zaten hizmetler özellikle adı geçen hayratın su ihtiyacına yöneliktir.

Bu hizmetler İstanbul suriçi (Fatih-Eminönü) ve Eyüp bölgelerindeki su dağıtım noktalarını oluşturmaktadır. Bu hizmetlere belli mahalleler bağlıdır. Bu mahallelerin cadde ve sokakları yer altı su kanallarıyla (*tahte'l-arz lağm ü kanâvât*) ile

birbirine bağlanmıştır. Buralardaki çeşme, hamam, konak, yalı veya evlere su bağlanması gerektiğinde, süreç tamamlandığında bu iş gerçekleşmekte ve hüccetle tespit edilmektedir. Hizmetlerin bağlı buldukları bölgeler zaman içinde değiştiği gibi bazen irtibat kurulan alanın genişliği hakkında da bir fikir vermektedirler.³⁵

Halkalı Suları (1453-1755) ve Suyolu Hizmetleri

Fetihten hemen sonra Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) tarafından yaptırılmaya başlanan ve XVIII. yüzyılın ortalarına kadar genişleyen suyollarıdır.³⁶

İstanbul'un fethinden sonra şehir nüfusu artmış, mevcut su tesisleri yetersiz hâle gelmişti. II. Mehmed (1451-1481), evvelce Roma imparatorları Valens (364-378) ve I. Theodosios (379-395) tarafından yaptırılan su tesislerini ıslah ettirmiş, Fatih ve Turunçluk suyolları bu suretle meydana gelmişti.

İstanbul'a akan suların başında Kırkçeşme gelmekle birlikte, Halkalı sularının tarih bakımından önceliği vardır. Halkalı suları, Kırkçeşme sularının yarısı kadardır.³⁷ Nitekim bu tesislerin günlük verimleri 4.335 m³ olup beslediği bölgelerin ihtiyacını karşılayacak miktardaydı.

İstanbul'un yüksek semtlerinin ve buralarda yapılan cami, imaret, medrese, tekke, sebil, çeşme ile bazı konak ve evlerin içme suyunu Halkalı suları sağlarken, Kırkçeşme suları Eyüp ile suriçinin daha alçakta olan

³³ Bkz. Gâlib Ata, "İstanbul Evkâf Suları", c. 1, s. 151; Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Suyolları*, s. 24-25. Ayrıca bkz. Nâzım, "İstanbul Vilayeti Şehremâneti'ne Evkâf'dan Devr Olunan Sular", c. 1, s. 170, 190.

³⁴ Nâzım, "İstanbul Vilayeti Şehremâneti'ne Evkâf'dan Devr Olunan Sular", c. 1, s. 190.

³⁵ Nâzım, "İstanbul Vilayeti Şehremâneti'ne Evkâf'dan Devr Olunan Sular", c. 1, s. 191.

³⁶ Semavi Eyice, "İstanbul (Tarihi Eserler)", *İA*, V/2, s. 1214/85-86.

³⁷ Ergin, "Vesâit-i İtfâiyeden İstanbul Suları", c. 1, s. 132, 137.

5- Eğri Kemer, Kemerburgaz

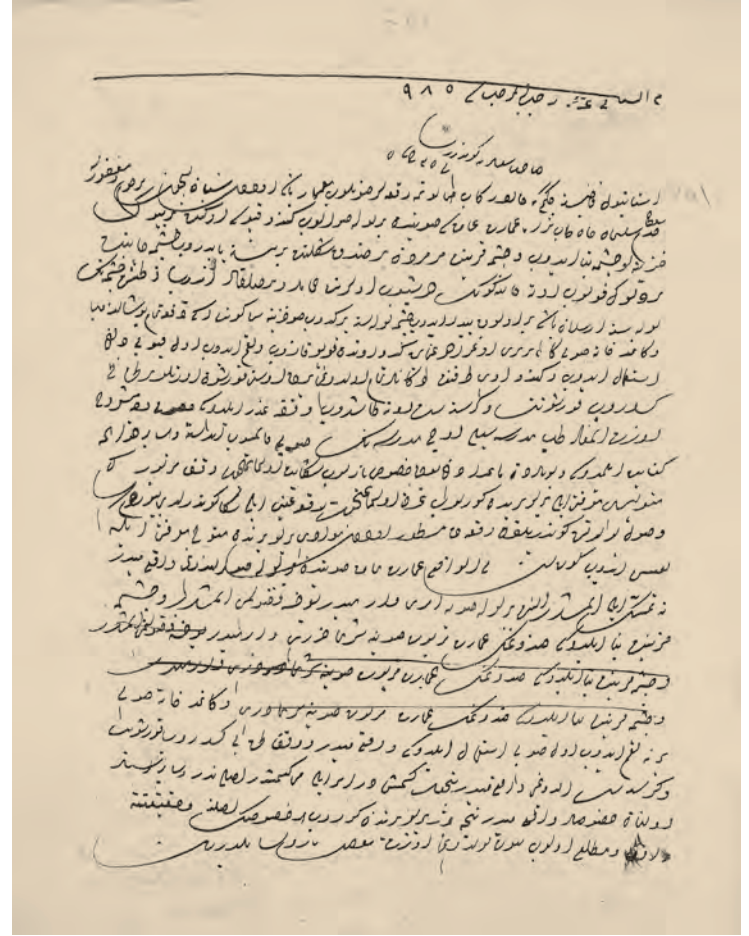
yerlerini beslemekteydi.³⁸

Halkalı suları, yeraltından çıkan ve kaynakları da temiz olan sulardır ve şehre künkler veya kurşun borular içerisinde kapalı olarak getirilirler. Halkalı sularını İstanbul'un yüksek yerlerine ulaştıran ve XVIII. yüzyıla kadar sürekli olarak genişletilen 17 suyolu vardır.³⁹

Toplama havzası, surdışımın batı ve kuzeybatısında bulunan Halkalı ve Cebeci köyleri arasındaki Avasköyü (Atışalanı), Çiftburgaz (Bağcılar), Davutpaşa ve Cicoz Çiftliği (Taşlıtarla) bölgesidir. Bu suyolları 1453 ile 1755 yılları arasında padişahlar ve devlet adamları tarafından yaptırılmıştır. Bunlar başlangıçta 17 bağımsız isale

38 Bkz. *Halkalı Suları*, c. 1, s. 6, 24/2/1; ayrıca bkz. Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Suyolları*, s. 100.

39 Nâzım, "İstanbul Vilayeti Şehremâneti'ne Evkâf'dan Devr Olunan Sular", c. 1, s. 171-172; Gâlib Ata, "İstanbul Evkâf Suları", c. 1, s. 153-155; Ergin, "Vesâit-i İtfâiyeden İstanbul Suları", c. 1, s. 134-137.

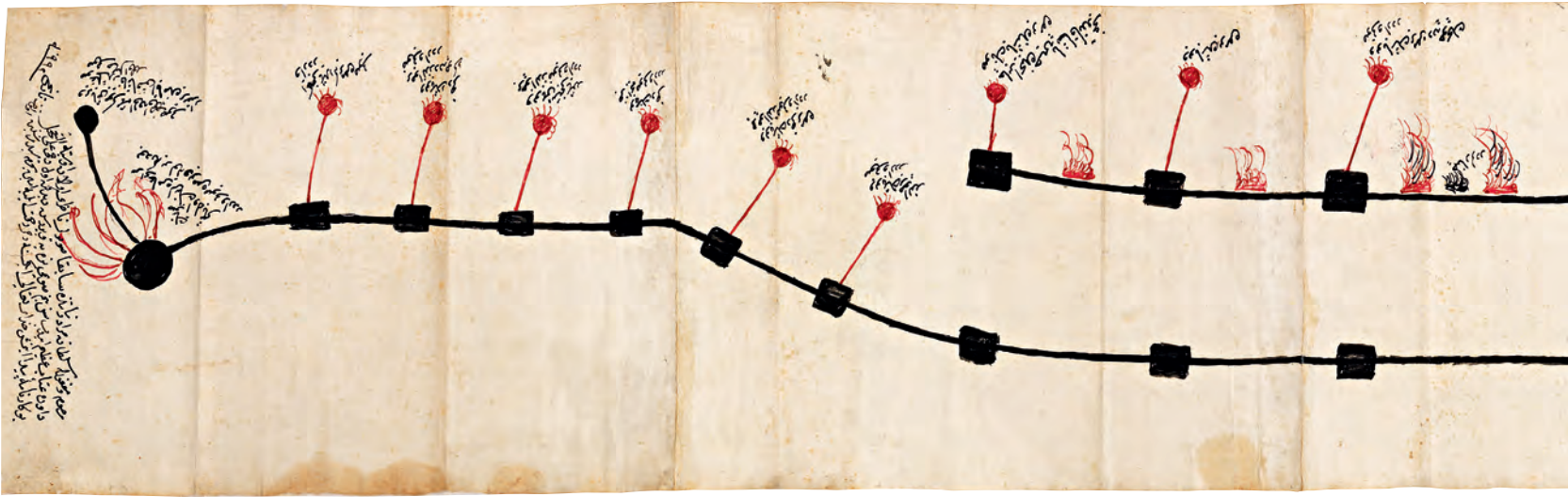

6- Süleymaniye Külliyesi'ne gelen suyolu ile şehre verilen Kâğıthane suyoluna izinsiz kanalları açarak kendi evindeki hamam ve musluklara fazla su bağlattığı iddiasıyla İstanbul kadısına şikâyet edilen Mimar Sinan hakkındaki bu iddiaların sadrazam tarafından araştırılmasıyla ilgili 14 Eylül 1577 tarihli hüküm (BOA, MD, nr. 31/250/551)

hattından ibaret iken, Mahmut Paşa ve Laleli (III. Mustafa) isalelerinin birleşmesiyle sonradan 16 hata inmişti. Bunlara Beyoğlu tarafına yönelen Galatasaray suyolunu da eklersek, sayı yine 17'ye çıkar. Bunlara bağlı olan ve vakfedilenler tarafından anılan suyollarının bir kısmı birleştirilmiştir.⁴⁰

İstanbul'un büyük külliyelerinin suları bu tesislerden sağlanırdı. Bu suların şehre ulaşımı katmalarla genişleyerek kemerlerle gerçekleştirildi. Halkalı suyollarının üzerindeki irili ufaklı çok sayıda su kemerinin en önemlileri Beylik ve Süleymaniye isale hattı üzerinde, Roma döneminden kalan Mazulkemer ile Bozdoğan (Valens) Kemer, Sinan'ın yaptığı Avasköy Kemer (Tekkekemer, Yılanlıkemer, Atışalanı), Ali Paşa Kemer (Çiftekemer, Şirinkemer, XVIII-XIX. yüzyıl yapısı olması muhtemeldir), Kumrulukemer (100. Yıl Mahallesi), Turunçluk Kemer (günümüzde mevcut

40 Ergin "Vesâit-i İtfâiyeden İstanbul Suları", c. 1, s. 135-137; Gâlib Ata, "İstanbul Evkâf Suları", c. 1, s. 154-155; Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Suyolları*, s. 26.

7- Fatih Sultan Mehmed'in yaptırdığı Beylik suyolundan, Sultan I. Ahmed döneminde Saray-ı Atik'e gelen ve buradaki maksemenden dağıtılan suları göstermek üzere hazırlanan harita (TSMA, nr. E 12481)

değildir), Kahveci Kemerı (Cebeci köyü yakınındadır) ve Paşa Kemerı'dir.⁴¹

XX. yüzyılın başlarında Halkalı ve Turunçlu sularının debisi günlük 4,860 ton olması gerekirken yaz aylarında 600 tona kadar düşmekte, kışın ancak 1,200 ton su gelebilmekteydi. Bunun temel sebebi tamir faaliyetlerinin yapılamamasıydı.⁴²

Halkalı sularının taşındığı 17 suyolunun bir kısmı zamanla birleştirilmiştir. Bu suyolları şunlardır:⁴³ Fatih ve Sultan Selim suyolları; Turunçluk Suyolları; Mahmut Paşa ve Laleli suyolları; Beyazıt Suyolları; Galatasaray Suyolları; Koca Mustafa Paşa Suyolları; Cerrah Paşa Suyolları; Süleymaniye (Kanunî Sultan Süleyman) Suyolları; Ebussuud Suyolları; Zencirlikuyu (Mihrimah) Suyolları; Köprülü Mehmet Paşa Suyolları; Beylik (I. Mahmud) Suyolları; Saray Çeşmeleri Suyolları; Sultan Ahmet Suyolları; Nur-ı Osmaniye Suyolları; Hekimoğlu Suyolları; Sekbanbaşı Kasım Ağa (Bayrampaşa) Suyolları.

⁴¹ Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Suyolları*, s. 180-184; Kazım Çeçen, *İstanbul'un Vakıf Sularından Halkalı Suları*, İstanbul 1991; Kazım Çeçen, *II. Bayezid Suyolu Haritaları*, İstanbul 1997.

⁴² Nâzım, "İstanbul Vilayeti Şehremâneti'ne Evkâf'dan Devr Olunan Sular", c. 1, s. 176.

⁴³ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fâtih Devri Mi'mârîsi*, İstanbul 1953, s. 42; Şehabeddin Tekindağ, "İstanbul", *İA*, V/2, s. 1208-1213; Eyice, "İstanbul", V/2, s. 1214/57, 85-86, 109, 154; Kazım Çeçen, *İstanbul'un Vakıf Sularından Taksim ve Hamîdiye Suları*, İstanbul 1992, s. 35-166; Çeçen, *II. Bayezid Suyolu Haritaları*, s. 46; Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Suyolları*, s. 25-32, 251; Mehmet Bildirici, "İstanbul Beyoğlu Yakası Tarihi Çeşmeler ve Onları Besleyen Su Kaynakları", *Osmanlı Su Medeniyeti: Uluslararası Sempozyum, 05-08 Mayıs 2000: Bildiriler*, İstanbul 2000; Mehmet Bildirici, "Galata Eski Su Yolları" (Haziran 2000), www.mehmetbildirici.com.

Kırkçeşme Suları (1554-1563) ve Suyolu Hizmetleri

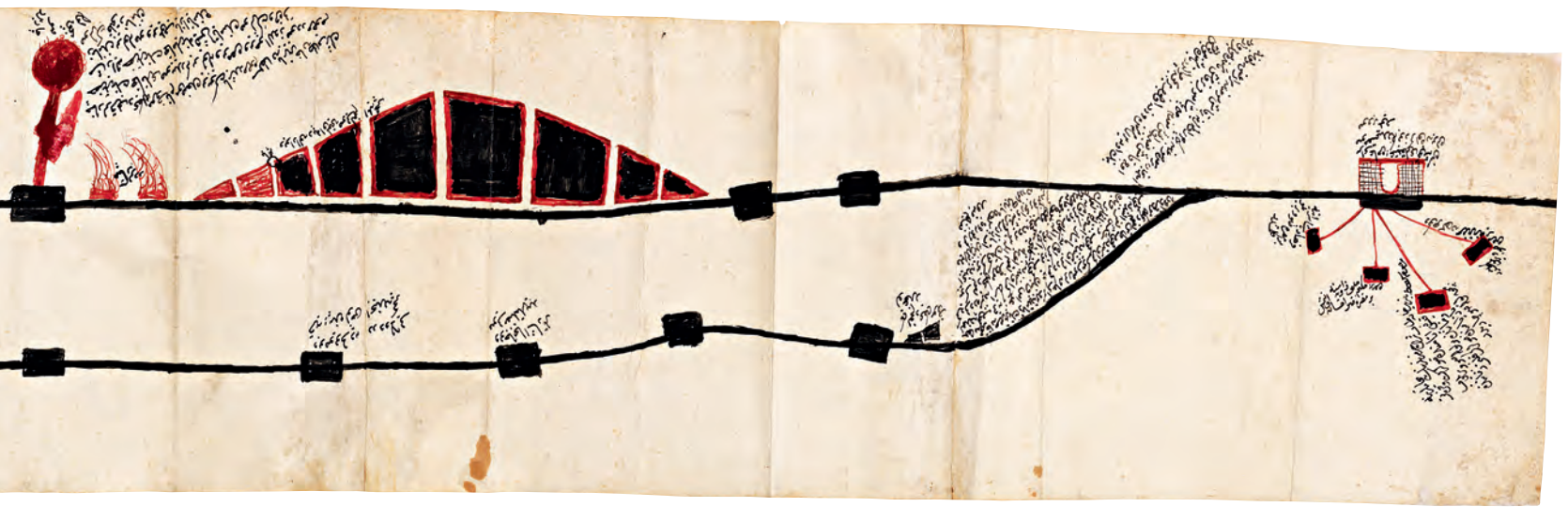
Zamanla nüfusun artması neticesinde su sıkıntısı çekilmeye başlanınca Kanunî Sultan Süleyman, (1520-1566) bu meselenin hâll edilmesi için Mimarbaşı Sinan'ı görevlendirdi. Böylece 1555 senesinde Kırkçeşme su tesislerinin yapımına başlandı.

Kırkçeşme Suyolları, Osmanlı döneminde yapılan en büyük ve en önemli su tesisidir. Haliç'in bitim noktasının kuzeyinde Kâğıthane Deresi ile Alibey Deresi etrafındaki bölgede kurulmuştur. O tarihlerde basınca dayanıklı borular mevcut olmadığından, vadilere kemerler inşa edilerek, sular bunların üzerinden akıtılıyordu. Bu tesisler yapılırken ana mecranın tespitinde, suyollarının, kemerlerin ve havuzların inşasında yapılan ince ölçü ve hesaplamaların bugünkü modern aletlerle yapılan hesaplar kadar hassas oldukları görülmektedir.⁴⁴

1563'te tamamlanan tesislerde 4 büyük kemer; Uzunkemer, Eğrikemer, Güzelcekemer, Mavlova Kemerı bulunmaktadır. Kırkçeşme su tesisleri, en kurak zamanlarda dahi günde 4.200 m³ su ile 158 tesisi (94 çeşme, 19 kuyu, 15 maslak, 13 hamam, 7 saray vs.) beslemekte idi. Kanunî Sultan Süleyman'dan sonra birçok hayırsever tarafından yaptırılan ilavelerle suyun miktarı ve beslenen tesislerin sayısı artırılmıştır. Suyun derlendiği sahalardaki derelerin baş tarafına bentler inşa edilerek, kıştan yaza su saklanmıştır. Belgrad Ormanlarında Kırkçeşme bentleri denilen bu 4 bent, Karanlıkbent (II. Osman, 1620), Büyükbent (III. Ahmed,

⁴⁴ Eyice, "İstanbul", V/2, s. 1214/86-88.

1723), Ayvad Bendi (III. Mustafa, 1765) ve Kirazlıbent (II. Mahmud, 1818)'tir. Bu bentlerle Kırkçeşme sularının günlük verimi 10.000 m³'e çıkmıştır.

Bu tesis ilkin Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) tarafından yaptırılmıştı.⁴⁵ Fetihden sonra 50.000 civarındaki şehir nüfusunun sarnıçlardan sağlamaya çalıştığı su ihtiyaçlarını tamamen gidermek için daha önce Roma İmparatoru I. Theodosios (379-395) tarafından yaptırıldığı kabul edilen ve Belgrad Ormanları'ndaki suları İstanbul suriçine akıtan tesislerin onarılması ve yeni suyollarının yapılması emredildi. Bu şekilde Cebeci köyünden Bozdoğan Kemeri'ne kadarki 25 km uzunluğundaki isale hattı yenilendi ve bu hat üzerindeki 21 adet kemer yeniden yaptırıldı. Şehir içi şebekesi de gerek II. Mehmed gerek devrin ileri gelenleri tarafından yaptırılan vakıf külliyele su verebilecek ölçüde genişletildi. Suriçindeki bölüm tamir edilerek, Bozdoğan Kemeri altındaki Gazanfer Ağa Medresesi'nden Haliç'e doğru yaptırılan Kırkçeşme'ye su aktıldı. Fatih'in yaptırdığı bu Kırkçeşme, 1943 yılında Atatürk Bulvarı yapılırken ortadan kaldırıldı.⁴⁶

Osmanlı İstanbul'unun esas su şebekesini oluşturan bu yeni Kırkçeşme tesisleri, şehrin kuzeyindeki Belgrad Ormanları bölgesinde toplanmıştır.⁴⁷ Su toplama sistemleri, çökeltme havuzları, maksemeleri, 46 km

⁴⁵ Tekindağ, "İstanbul", V/2, s. 1213.

⁴⁶ Bu konuda bkz. Eyice, "İstanbul", V/2, s. 1214/88; Kazım Çeçen, *Mimar Sinân ve Kırkçeşme Tesisleri*, İstanbul 1988; Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Suyolları*, s. 24-25.

⁴⁷ Nâzım, "İstanbul Vilayeti Şehremâneti'ne Evkâf'dan Devr Olunan Sular", c. 1, s. 166; Gâlib Ata, "İstanbul Evkâf Suları", c. 1, s. 148.

uzunluğundaki galeri ve künk borulardan oluşan ana isale hattı, kilometrelerce uzunluktaki şehir şebeke sistemi, çok sayıda çeşmesi ve isale hattı boyunca suyun şehre kadar getirilebilmesi için uygulanan 1/1000 seviyesindeki hassas eğimi ile devrinin en büyük ve en mükemmel su tesisidir.

Kırkçeşme suyu tesisleri toplam 50.057.207 akçeye mal olmuştur. Gümüş değeri üzerinden maliyetini hesaplamak mümkündür. Bu 50.000.000 akçenin o dönemde bir yıllık Osmanlı bütçesinin yaklaşık dörtte biri kadar olduğu dikkate alınarak, Kırkçeşme suyu tesislerinin büyüklüğü ve önemi hakkında daha iyi fikir sahibi olabiliriz.

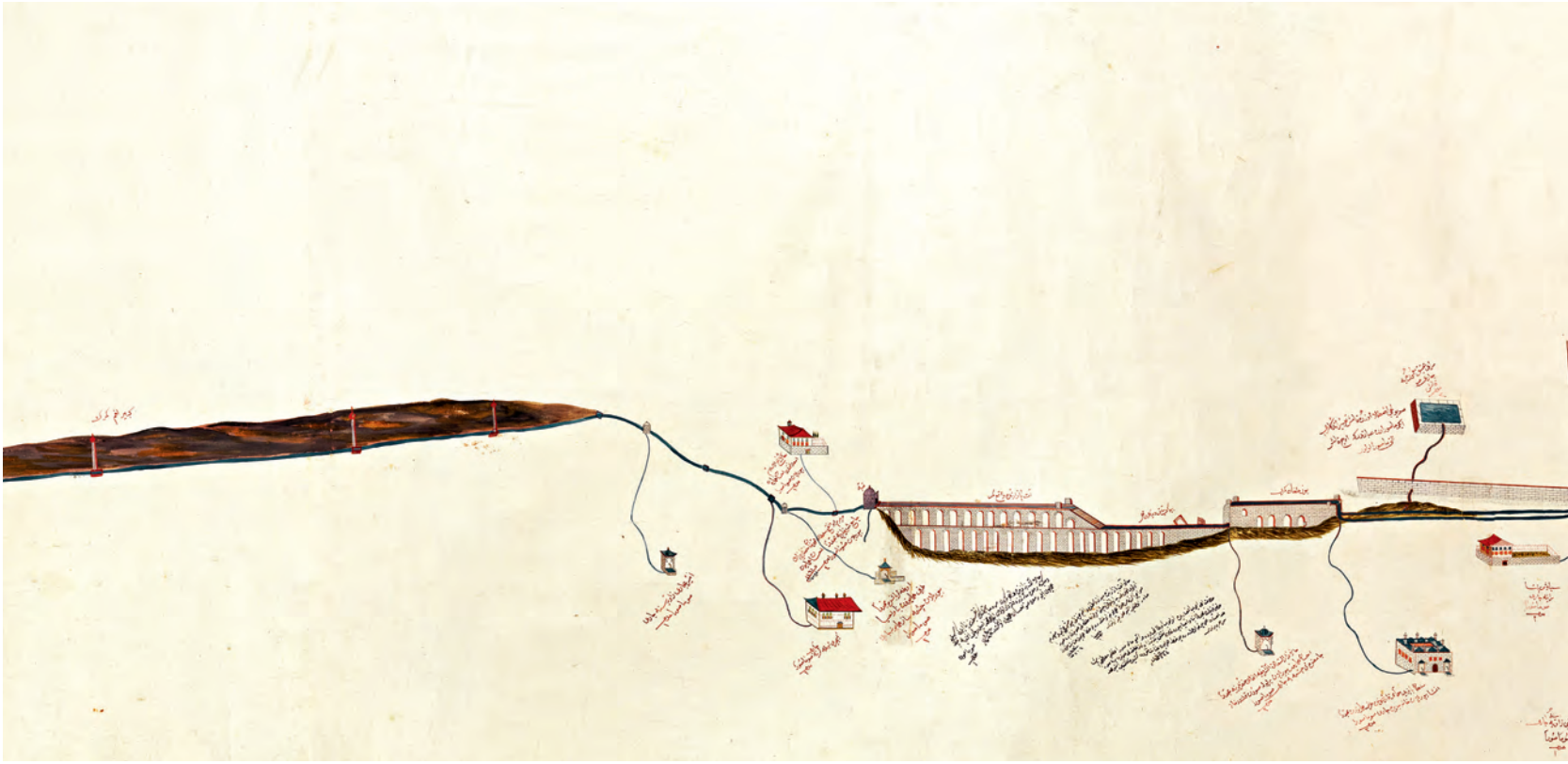
1568-1569 tarihli olan ve Kırkçeşme ve Kâğıthane sularının dağıtımı ile ilgili, Sinan'a ait tevzi defterinden o tarihte tesisin günlük debisinin 81 lüle (4.212 m³) olduğu anlaşılmaktadır. Ancak ileri tarihlerde tesise dört bent inşa edilerek günlük su kapasitesi 334 lüleye (17.368 m³) çıkarılmıştır.

Kırkçeşme suları İstanbul ve Beyoğlu cihetlerine ayrı ayrı mecralar ile akıtılmıştı. İstanbul cihetine akıtılan sular Topuz Bendi, Büyükbent, Kirazlıbent (Sultan Mahmut Bendi) ve Ayvad Bendi tarafından sevk edilir.

Beyoğlu cihetine sevk edilen sular ise Bend-i Cedid, Valide Bendi, Topuzlu Bent adlarını taşıyan üç bent tarafından toplanır. Bu yola sonradan Taksim suyolları denmiş ve ayrı bir şekilde ele alınmıştır.

XV. yüzyılın sonlarında İstanbul'un nüfusu, beşte üçü Türk olmak üzere, tekrar 100.000 kişiye ulaşmıştı. Fakat XVI. yüzyıldan itibaren nüfusun 100.000'i geçmesi, yeni Kırkçeşme'yi devreye sokarken o da nüfusun daha

8- Bozdoğan Kemerinden Topkapı Sarayı'na kadar gelen su yolu haritası (TSMK, H. nr. 1815)

da artmasına yol açmış olmalıdır. Böylece XVI. yüzyıl sonlarında suriçi nüfusunun yarım milyonu bulduğu ileri sürülür.⁴⁸

Dönemin sadrazamı Semiz Ali Paşa'nın (1561-1565) bu işe karşı çıktığı bilinmektedir. Sadrazam, şehre bol su gelirse nüfusun göçlerle artıp iâşenin zorlaşacağını, askerlerin geçimlerinde sıkıntıya düşeceğini, talep artışından dolayı narh sisteminin bozulacağını ve toprakların boş bırakılacağını ileri sürmüştür.

Kırkçeşme isale hattının uzunluğu Belgrad köyü civarındaki 4 adet kemerden Eyüp Yenikubbe'ye kadar 43 km'ye yakındır.⁴⁹ Bu tesislere yapılan harcamanın bütçe gelir (veya gider) rakamlarının yarısından fazla olduğu tahmin edilebilir.⁵⁰ Tesis bittikten sonra Kanunî'nin vakfi olarak yapılan ve Kırkçeşme'den beslenen 135 çeşme bu toplam içinde değildir. Sonradan yapılan çeşmelerin sayısı Sinan'a göre 300'ü geçmiştir.⁵¹

48 Ömer Lütfi Barkan, "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *TM*, 1954, c. 10, s. 1-26; Halil İnalcık, *The Ottoman Empire: The Classical Age:1300-1600*, London 1973, s. 141.

49 *Halkalı Suları*, c. 1, s. 90-96, 24/173/1.

50 1547-8 bütçesinin gelir rakamı 198 887 294 akçe gider rakamı 111 997 449 akçedir. 1565-6 bütçesinin ise gelir rakamı 183 088 000 akçe gider rakamı 189 657 000 akçedir. Bkz. Ahmet Tabakoğlu, *Toplu Makaleler*, İstanbul 2005, c. 1, s. 188.

51 Çeçen, *Mimar Sinân ve Kırkçeşme Tesisleri*, s. 165.

Kırkçeşme Suyolları, esas olarak Süleymaniye yolu ve Ceneviz lağımı adı altında iki kısımdı. Birinci kısım, Kanunî tarafından 932 (1554-1555) yılında yapılan Ayvad ve Belgrad cihetinden başlayan ve Cebeci köyü hizasında Güzelce Kemer'e kadar uzanan su yoluydu. İkinci kısım ise, Cebeci köyünden Ayasofya Meydanı'ndaki taksime gelinceye kadar Ceneviz Suyolu diye bilinen su yoludur ve Ayasofya Vakfı'ndandır.⁵²

Kırkçeşme Suyolları üzerinde bulunan bentlerin suları başlıca iki kol hâlinde Başhavuz denen su toplama merkezinde birleşirler. Burada çökeldikten sonra genel bir mecraya girerek, Mavlova, Güzelce ve Balıklı gibi irili ufaklı birçok kemerden geçerek ve yolda su kaynakları ve katmalarla zenginleşerek ve Sepetlihan Tüneli'nden geçip Eyüp civarındaki Sinekli Kemer'e ve buradan da Eyüp'teki Yenikubbe maksemine ulaşır. Burada Eyüp çevresinin suyunu verdikten sonra, Savaklar denen Eğrikapı büyük maksemine ulaşarak iki koldan şehre girer. Bu yol, başlangıçtan itibaren 8 saatlik bir yoldur.⁵³

Başhavuz'dan Yenikubbe taksimine kadar

52 *Halkalı Suları*, c. 1, 24/3/1: 29 Ağustos 1885.

53 İbrahim Edhem b. Said, "İstanbul Suyollarıyla Bendlerinin ve Mebânî-i Müteferria-i Sâiresinin Hulâsa-i Ahvâl-i Târihiye ve Hâzırası", *Vakıf Su Tahlilleri XIX ve XX. Yüzyıllarda İstanbul Suları*, haz. Ahmet Tabakoğlu v.dğr., İstanbul 2000, c. 1, s. 46-47.

Kırkçeşme suyollarına, güzergâha yakın kaynaklardan çeşitli katmalar geldiği hâlde Yenikubbe'den itibaren suların dağıtımını başlar.

Bu su, şehrin içinde kollara ayrılarak, muhtelif mahalleleri besliyordu. Pek çok cami, medrese ve imaretin su ihtiyacı Kırkçeşme suyundan sağlanıyordu.⁵⁴ Belgelerde de zikredilen bu kollarm başlıcaları Ayasofya kolu, Balat kolu, Karagümrük kolu, Kırkçeşme kolu, Nişancıbaşı kolu, Tahtakale kolu ve Samatya koludur. Bunlar yanında cami ve külliyele yönelik, Fatih ve Yeni Cami gibi kolları vardır.

Kırkçeşme taksiminden üç yol ayrılır: Biri Tahtakale, Yeni Cami, Küçükpazar cihetine gider; ikincisi Aksaray cihetine gider; üçüncüsü de ana tariki olarak Ayasofya Meydanı'ndaki taksime gider. Ayasofya taksiminden ayrılan yollar şunlardır: Topkapı Sarayı, dolap ocakları ile İshak Paşa, Darphane, eski Mekteb-i Tıbbiye, Demirkapı, Bâbüâli ile Hoca Paşa, Topkapı.⁵⁵

Kırkçeşme suyolları üzerinde bulunan su tesisleri zaman içerisinde birçok tamir ve tadil görmüştür. Kırkçeşme suyollarındaki en büyük inşaa faaliyeti

Sultan III. Ahmed (1703-1730) zamanında yapılmıştır. Evvelce yapılmış olan su tesisatı, tamamen yenilediği gibi 5 tane bent ilave edilmiştir. Topuzdere üzerinde bulunan Bend-i kebir, ilave 5 bentten biridir.

Sultan III. Mustafa (1757-1774) zamanında 1179 (1765-1766) yılındaki büyük depremden etkilenen su tesisatı, tamir edildi ve Kırkçeşme bentlerine Evhadüddin Vadisi üzerinde Ayvad Bendi ilave edildi.

Bentlerle meşgul olan en son padişah Sultan II. Mahmud (1808-1839) oldu. O zamana kadar vakıf su işleriyle mükellef olan ve hiçbir idareye bağlı olmayan Su Nezareti 1252 (1836-1837) yılında Evkaf Nezareti'ne bağlandı. Su Nazırı Hüsameddin Efendi'nin gayretiyle 1254 (1838-1839) yılında Belgrad köyündeki Kırkçeşme bentlerine Kirazlıbent, Bahçeköy civarındaki Taksim bentlerine de Bend-i Cedid ilave edilmiştir.⁵⁶

Kırkçeşme suları, derelerdeki ve bentlerdeki suları şehre isale eden yüzey suları olduğundan kirlenme ihtimalleri yüksekti. Kırkçeşme şebekesi, Halkalı gibi, şehir içindeki kanallarına "koli basili" karıştığı gerekçesiyle, belediye tarafından 1930'dan itibaren kapatılmaya başlanmış ve bu tesisler, bunlardan beslenen çeşmelerle birlikte, yok olmaya terk edilmiştir.⁵⁷

⁵⁴ Kırkçeşme suyunu kullanan cami ve mescitler için bkz. Nâzım, "İstanbul Vilayeti Şehremâneti'ne Evkâf'dan Devr Olunan Sular", c. 1, s. 193-222.

⁵⁵ Gâlib Ata, "İstanbul Evkâf Suları", c. 1, s. 151.

⁵⁶ Gâlib Ata, "İstanbul Evkâf Suları", c. 1, s. 144-146.

⁵⁷ Eyice, "İstanbul", V/2, s. 1214/88.

XX. yüzyıl başlarında İstanbul suriçine, bendler kanalıyla günde 150-160 lüle (9.000-9.600 m³) su isale edilmekteydi.⁵⁸

Kırkçeşme Suyolu hizmetleri şunlardır:⁵⁹

Ahırkapı hizmeti, Aksaray hizmeti, Aşağıana hizmeti (Küçük Ayasofya, Kumkapı, Gedikpaşa, Yenikapı, Laleli, Şehzadebaşı, Yedikule, Saraçhane, Beyazıt, Soğanağa), Ayvansaray hizmeti, Azaplar hizmeti (Fatih, Cibali, Küçükmustafapaşa), Bâli Paşa-Dizdariye-Gedikpaşa hizmeti, Çukurçeşme hizmeti (Aksaray), Ekşikara hizmeti (Aksaray, Fatih), Eyüpsultan hizmeti, Hoca Paşa hizmeti (Cağaloğlu, Bahçekapı, Mahmutpaşa, Sirkeci), İshak Paşa hizmeti (Sultanahmet), Kumkapı hizmeti, Nahlbent hizmeti (Ayasofya, Küçük Ayasofya, Çatladıkapı, Sultanahmet), Sultanahmet hizmeti, Tahtakale hizmeti, Timurkapu hizmeti (Demirkapı, Sirkeci), Yedikule hizmeti, Yukarıana hizmeti (Fener, Sultanselim, Ayvansaray, Eğrikapı, Fener, Cibali), Zal Mahmut Paşa hizmeti (Eyüp), Zeynep Sultan Camii hizmeti (Ayasofya), Sarıgez hizmeti (Sarıgözel, Yenibahçe, Aksaray), Küçükpazar hizmeti (Unkapanı, Süleymaniye), Topkapı hizmeti (Demirkapı, Hocapaşa, Sirkeci).

Galata ve Taksim Suları (1730-1839)

Taksim suyolları tesisleri de Galata-Beyoğlu bölgesinin artan su ihtiyacını karşılamak için kurulmuştu.⁶⁰

I. Mahmud'un annesi Saliha Sultan, Taksim sularının kurucusu sayılır.

İstanbul'un Beyoğlu havalisinin su problemi ilk defa 1732'de yapılmış olan Taksim Suyu tesisleriyle çözüme kavuşmuştur. Bahçeköy civarında derlenen ve günlük verimi 800 m³ olan su, 20 km'lik bir isale hattıyla Taksim'deki 2,700 m³'lük bir depoya ve oradaki maksem vasıtasıyla 64 çeşme ve sebil ile 3 şadırvana ulaşmaktadır. 1732'de I. Mahmud tarafından yaptırılan Bahçeköy (Sultan Mahmut) Kemerini ile Topuzlu Bent, Valide Bendi ve II. Mahmud Bendi bu tesislerdendir. Bentlerin yapımıyla Taksim sularının günlük verimi 3.000 m³'e yükselmiştir.

Taksim suyu, Yeniköy'den başlayıp Kasımpaşa'ya kadar sahil mahallelerine, Beyoğlu ve Galata'ya verilmekte idi. Bu su, Bahçeköy'de birbirine yakın olan Topuzlu Bendi, Valide Bendi ve Sultan Mahmud Bendi (Bend-i Cedid) ile katmalarından oluşmaktaydı. Bu üç bendin suları; Bahçeköy hizasında birleştikten sonra Bahçeköy

9- Valide Su Bendi (Melling)

kemerini geçerek, Beyoğlu'na akardı. Yine I. Mahmud Kemerini ile Taksim maksemi bu suların esas tesisleridir.

Bu tesislerinin yapılması Galata beldesinin kalabalıklaşması ile ilgilidir. XVI. yüzyıl ortalarından itibaren bölgede yerleşimler oluşmaya ve Boğaz'ın batı yakası kıyı kesimlerinde de nüfus artmaya başlamıştı. XVIII. yüzyıl başlarından itibaren Humbarahane (1739) suyunun Hasköy ve Kasımpaşa'ya, Levent Çiftlik suyunun da Teşvikiye, Harbiye ve Taksim civarına su verdiğine dair bilgiler bulunmaktadır.

Taksim suyolları güzergâhında Yeniköy'den Beyoğlu'na kadar bazı küçük maksemeler ve maslaklar vardı. Bu maksemelerin en önemlisi ve büyüğü 1145 (1732-1733) yılında I. Mahmud (1730-1754) tarafından yaptırılan ve Taksim suyunun bu adı almasının sebebi olan Taksim maksemi idi. Tophane ve Kasımpaşa cihetleri ile Beyoğlu ve Galata havalisine su veren tek

58 Nâzım, "İstanbul Vilayeti Şehremâneti'ne Evkâf'dan Devr Olunan Sular", c. 1, s. 170.

59 Nâzım, "İstanbul Vilayeti Şehremâneti'ne Evkâf'dan Devr Olunan Sular", c. 1, s. 191, 193-195, 197-202; *Kırkçeşme Suları*, c. 1-2.

60 Bu konuda bkz. Çeçen, *Taksim ve Hamidiye Suları*, s. 50, 55-166.

maksem bu büyük su deposu idi. Bulundurduğu su miktarı bölgeyi XX. yüzyıl şartlarında beş altı ay idare edebilirdi.⁶¹

Yine Taksim su şebekesi içinde Harbiye ve Taksim maksemleri tarzında yerüstü maksemeleri olduğu gibi, Hacı Osman bayırı yeraltı maksemi, maslaklar, teraziler, hazneler, çeşme, sebil ve şadırvanlar vardı. Azapkapı, Dolmabahçe, Tophane, Kabataş ve Maçka'daki çeşmeler ile yine Tophane camilerinin şadırvanları bu şebekeye dâhildir. Ana hattı Beyoğlu olan şebekenin; Yeniköy, Boyacıköyü-Emirgân, Rumelihisarı, Bebek-Arnautköyü, Ortaköy, Yıldız, Şişli-Kurtuluş civarı, Beşiktaş, Fındıklı-Tophane, Kasımpaşa kolları vardır.⁶²

⁶¹ İbrahim Edhem, "İstanbul Suyollarıyla Bendlerinin ve Mebâni-i Müteferrika-i Sâiresinin Hulâsa-i Ahvâl-i Târihiye ve Hâzırası", c. 1, s. 50.

⁶² Bu konuda bkz. Naci Yüngül, *Taksim Suyu Tesisleri*, İstanbul 1957.

Taksim suları dört aşamada inşa edilmiştir.

I. aşamada; I. Mahmud devrinde (1730-1754) 1731 ve 1732 yıllarında Bahçeköy'deki Balaban Deresi ve Eski Bağlar Deresi'nin sularının toplanıp Bahçeköy Kemeru ve I. Mahmut Kemeru üzerinden geçirilerek, içi sırlı künklerle Hacı Osman bayırı, Ayazağa, Levent, Mecidiyeköy, Şişli ve Harbiye yolu ile Taksim'deki büyük sarnıca getirilmiş ve buradaki maksemden bölgeye su dağıtımını sağlamıştır. 1750 yılında Topuzlu Bent inşa edilerek, suyun debisi artırılmıştır.

I. Mahmud devri, İstanbul su tarihinde önemli bir dönemdi. O zamana kadar gerek Bizans imparatorlarının, gerek Osmanlı padişahlarının suya ilişkin eserleri yalnız suriçine yönelmişti. Taksim sularını toplayan bentlerden Topuzlu Bendi ile Valide Bendi o devrin eserleridir. Gerek I. Mahmud ile Valide Sultan'ın, gerek sair hayır sahiplerinin Taksim suları için yaptırmış oldukları çeşmelerin adedi kırkı geçmiştir.⁶³

II. aşamada; I. Abdülhamid devrinde (1774-1789), tesislerin onarımı yapılmış, Cezayirli Gazi Hasan Paşa, 1786 senesinde Topuzlu Bent'i tamir ettirerek, seviyesini 3 m kadar yükseltmiştir. Bu aşamada künklerle yapılan su taşıma işi, künkler yetersiz kalınca yer yer galeriler açılarak yapılmıştır. Sadrazam Koca Yusuf Paşa da Bahçeköy'ün Dutluk mevkiindeki Valide Sultan Katması'nı tamir ettirerek suyun debisinin artmasını sağlamıştır.

III. aşamada III. Selim'in (1789-1807) annesi Mihrişah Valide Sultan, Bahçeköy'deki Arabacı Mandırası Deresi üzerinde 1796 yılında Valide Bendi'ni yaptırmıştır. Bu bent ile birlikte, Taksim suyu tesislerinin toplam debisi 41 lüleye ulaşmıştır. Mihrişah Sultan, Yeniköy'e ve Kurtuluş'a ayrılan kolların isale hattını da yaptırmış ve hem kendi adına hem de kızı Fatıma Sultan adına çok sayıda çeşme de inşa ettirmiştir. Benden hizmete girmesi ile tesisten su alan yerlere ilave olmak üzere ayrıca 1 saray, 2 kışla, 3 tekke, 1 fırın, 6 hamam, 17 ev, 19 sahilhane ve 29 çeşmeye daha su verilmiştir.

IV. aşamada ise Arabacı Mandırası Deresi'nin diğer kolu üzerine II. Mahmud (1808-1839) tarafından kendi adı ile de anılan Yeni Bent, 1839 senesinde inşa edilerek tesisin suyu çoğaltılmış ve ana hatları ile Taksim suyu tesisleri 1839 senesinde son şeklini almıştır. Bent yakınına iki çeşme yaptırmış ve bu çeşmelerden artan suyu da tekrar sisteme ilave ettirmiştir.

⁶³ Gâlib Ata, "İstanbul Evkâf Suları", c. 1, s. 145.

10- Belgrad Su Bendi (Melling)

I. Mahmud tarafından 1732’de yaptırılan Bahçeköy su şebekesinin tesisine kadar, şehrin bu yakasının su ihtiyacının mahallî imkânlar ile temin edildiği anlaşılmaktadır. Esasında Topuzlu Bend’e bağlı iken, sonraları genişletilen Bahçeköy su şebekesi, Taksim semtine adını veren “büyük taksim” veya “maksem”e geldikten sonra, buradan çeşitli kollara ayrılır.⁶⁴

Taksim suyu da, tıpkı büyük ölçüde Kâğıthane Deresi’nden beslenen Kırkçeşme suları gibi yüzey sularıdır ve kirlenme tehlikesi taşıdıklarından içme suyu olarak kullanılmaları mahzurlu olabilir. Bu yüzden II. Abdülhamid, şehre kaliteli içme suyu sağlamak amacıyla Hamidiye tesislerini gerçekleştirdi (1898-1902).⁶⁵

Sultan II. Abdülhamid (1876-1909), saltanatının daha ilk yıllarında bent sularına önem vererek, suların miktarını artırmış ve niteliklerini iyileştirmek için de 1297 (1881-1882) yılında büyük bir komisyon kurdu.

Ancak bentlerin yükseltilmesi ve suyollarının iyileştirilmesi için gerekli olan finansman desteği sağlanamadı. Sadece Kâğıthane Deresi’nin suyu buhar makineleriyle yükseltilerek, Taksim sularına ilave edildi.

Yine II. Abdülhamid zamanında İstanbul su tarihinde yeni bir devir başlamıştır. Bu da o mühendislik harikası olan eski suyolları tesisatının yanında, Terkos su teşkilatının kurulmasıdır. Bu son gelişme vakıfların sorumluluğu dışındadır.⁶⁶

Galata ve Taksim su yolu hizmetleri, özellikle çeşme-sebil, cami-şadırvan, tekke-dergâh, mektep, medrese, kışla, hastane, karakol gibi hayratın su ihtiyacını gidermeye yöneliktir.⁶⁷

Beşiktaş hizmeti; Teşvikiye hizmeti; Çırağan hizmeti; Beyoğlu hizmeti; Tatavla hizmeti; Galata Emetullah Valide (Galata Yeni Camii) yerli suyu hizmeti; Hasköy menba suyu hizmeti; Ortaköy yerli su hizmeti; Kuruçeşme

⁶⁴ Eyice, “İstanbul”, V/2, s. 1214/155.

⁶⁵ Çeçen, *İstanbul’un Osmanlı Dönemi Suyolları*, s. 315-316.

⁶⁶ Gâlib Ata, “İstanbul Evkâf Suları”, c. 1, s. 146.

⁶⁷ Nâzım, “İstanbul Vilayeti Şehremâneti’ne Evkâf’dan Devr Olunan Sular”, c. 1, s. 212-222; Eyice, “İstanbul”, V/2, s. 1214/155.

11- Büyük Belgrad Su Bendi (Melling)

hizmeti; Arnavutköy yerli su hizmeti; Rumelihisarı yerli su hizmeti; Emirgân-Boyacıköy hizmeti; Yeniköy hizmeti.

Bunların dışında belgelerde özellikle Galata ve çevresinde su dağıtımı ve suyolları tamiratıyla ilgili hizmet birimlerinden bahsedilmektedir.

Üsküdar Suları

Üsküdar su teşkilatı büyük ölçüde Osmanlıların eseridir. Ancak fetih öncesi dönemde su ihtiyacının giderilmesinde sarnıçların kullanıldığı anlaşılıyor. Nitekim Marmaray'ın altyapı ve tünel kazıları sırasında Koşuyolu İbrahimağa Zaviyesi yolundaki kazılarda 1261'den sonra yapıldığı sanılan sarnıç bulunmuştur. Buna benzer bir sarnıç da Üsküdar kazılarında ortaya çıkmıştı.

Üsküdar suları, tıpkı İstanbul suriçi ve Beyoğlu'na verilen Halkalı ve Hamidiye suları gibi vakıf olarak yaptırılan kaynak sularıdır. Nitekim ilgili belgede bu husus vurgulanmakta, debilerinin toplamının 30-35 lüleye (1,560-1,820 m³/gün) ulaştığı belirtilmektedir.⁶⁸

68 İlgili belgede Üsküdar sularının Halkalı suları gibi kaynak suları olduğu

Ancak bütün Üsküdar suyuollarının debilerine bakarsak, Osmanlı döneminde Üsküdar'a günde 50 lüleden yani 2,600 m³ tondan fazla su verildiğini tahmin edebiliriz. Beş kişilik bir ailenin günlük su tüketiminin genellikle yarım tondan az olduğunu düşünürsek, bir kıyas imkânı ortaya çıkar. Yine Osmanlı Üsküdar'ının nüfusunun 150.000 ve günümüzde bu bölgenin nüfusunun 4.000.000 civarında olduğunu söylersek kişi başına düşen su miktarına biraz daha yaklaşmış oluruz.

Osmanlı dönemi Üsküdar suları üç kısımda ele alınabilir: Birincisi Üsküdar kazası suları ki bugün bütün Anadolu yakası sularını kapsamaktadır. Dolayısıyla Anadolu yakasındaki başka belediyelerin yetki alanına girmektedir. İkincisi Üsküdar beldesinin suyuollarıdır. Üçüncüsü eskiden köy olup günümüzde Üsküdar'ın mahallelerini teşkil eden yerleşim birimlerinin suyuollarıdır.

vurgulanmaktadır. Bkz. *Halkalı Suları*, c. 1, s. 67, 24/41/1. (1875-1895 yıllarını kapsayan bu cilt İSKİ (İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi) arşivindeki 24 nr.lı defterle 15 nr.lı defterin ilk kısmını ihtiva etmektedir.) Gâlib Ata, "İstanbul Evkâf Suları", c. 1, s. 155.

12- Beyazıt civarından Topkapı Sarayı'na kadar giden suyolları haritası (TSMK, H. 1816)

Üsküdar'ın su ihtiyacı eskiden kalan birkaç ayazmanın,⁶⁹ dışında 6 tanesi hanım sultanların olmak üzere, Çamlıca tepelerinin eteklerinden elde edilen kaynakların toplanmasıyla elde edilen 3-15 km uzunluğunda en az 18 suyolu karşılamaktaydı.⁷⁰

Çamlıca tepelerinin sularını Üsküdar'a ileten sular arasında; Atik Valide Sultan (Nurbanu Valide Sultan, 1583), Nevşehirli Damad İbrahim Paşa (1718) ve Selimiye (III. Selim, 1790) suyolları en önemlileri ve en büyükleridir.

Bunlardan başka Mihrimah Sultan (iki tane), Solak Sinan, Mahpeyker (Kösem) Valide Sultan (Çinili), Emetullah Gülnuş Valide Sultan (Yeni Cami, Cedid Valide), Mihrişah Sultan (İhsaniye), Aziz Mahmud Hüdayî, Arslan Ağa, Selami Ali Efendi, Kapağası Yakub Ağa, Hacı Halil Efendi (Çınar), Tophanelioğlu, Ayazma (Sultan III. Mustafa), Altunizade ve Paşalimanı (Cevrî Kalfa) suyolları belirtilebilir.⁷¹

Büyük ve Küçük Çamlıca gibi Üsküdar çevresindeki suların ve kuyuların mülkiyetleri ya sahiplerine ya da vakıf topraklarda elde edildikleri için eski vakıflar idaresine aitti. Bunlar arasında meşhur Taşdelen suyu öteden beri vakıflara aittir. Yine Çamlıca civarındaki Hasib Paşa, Tomruk Ağası, Ömerbey, Çubuklu'da Göztepe, Beykoz'da Simkeş, Sarıyer'de Hünkâr ve Çırçır sularının dışındakiler vakıflara bağlıydı.⁷²

Üsküdar ve çevresinde su dağıtımı ve suyolları tamiratıyla ilgili olarak Kandilli, Çengelköy, Beylerbeyi-İstavroz ve Kuzguncuk hizmetleri gibi hizmet birimleri vardı.

Üsküdar Vakıf suları üç yoldan akmaktaydı:

a. Güneybatı yolu: Ümraniye, Bulgurlu ve Küçük Çamlıca'dan toplanarak, Altunizade ve Validebağı yoluyla Üsküdar'a ulaşırlar. Bunlar debileri yaklaşık olarak 3 lüleyi yani günde 156 m³'ü aşan sulardır.⁷³

Bunlar arasında Atik Valide (Nurbanu Valide, ö. 1583), III. Selim (Selimiye) ile Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa (1718-1730) ve Fatıma Sultan (III. Ahmed'in Mihrişah Sultan'dan olan kızı, Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın zevcesi) suyolu hizmetleri vardır.

b. Kuzeybatı yolu: Başlıcaları Hüdayî, Mihrişah Valide Sultan (Selimiye ve İhsaniye), Tophanelioğlu, Cevrî Usta, Refî Efendi, İsmihan Kaya Sultan, Arslan Ağa ve Özbekler Dergâhı sularıdır. Bu sular Büyük Çamlıca, Tophanelioğlu, Bağlarbaşı, Nuhkuyusu, Posta Yolu ve Bülbül Deresi Caddesi'yle Üsküdar'a girerler. Bu ikinci yol sularının da toplamı 3 lüle (156 m³/gün) kadardır.

c. Kuzey yolu: Üsküdar'a kuzey yönünden gelen başlıca su; vapur iskelesindeki İskele Camii (Mihrimâh Sultan) suyudur. İcadiye'de Çiftbakkallar'da ve Dereboyu'nda, Yahudi mezarlığında, Kuzguncuk Deresi'nde bulunan 17 kaynaktan getirilerek camiye akıtılmıştır.⁷⁴

Yine Haydar Paşa Hastanesi'ne akan Sultan Mecid, Altunizade İsmail Paşa, Selami Ali Efendi, Kazasker Refî Efendi, Silahdar Abdurrahman Paşa, Kazasker Baki Efendi, Şeyhülislam Mirzade Esad Efendi, Eminzade ve İstabl-ı Âmire Müdürü Halil Efendi, Çınar çeşmeleri, Toygar Hamza ve Özbekler Dergâhı, Maktul Selim Ağa, Karabet Kalfa, Yenimahalle Ermeni Kilisesi suyu, IV. Mehmed'in Büyük ve Küçük Çamlıca'daki çeşmeleri, Emin Paşa kerimesi Nahimiye Hanım'ın Çınardibi, Kısıklı, Benlizade Raşid Efendi, Bulgurlu'da Demirci, Meleksima çeşmeleriyle Kemankeş Talib Efendi, Libade, Süleyman Paşa, Hatice Sultan vesaire çeşme suları vardır.⁷⁵

69 Ayazma ve kaynarca suları hakkında bkz. Ahmed Sâfi Bey, "İstanbul'un Menba' Suları", *Vakıf Su Tahlilleri XIX ve XX. Yüzyıllarda İstanbul Suları*, haz. Ahmet Tabakoğlu v.dğr., İstanbul 2000, c. 1, s. 109.

70 Kazım Çeçen, *İstanbul'un Vakıf Sularından Üsküdar Suları*, İstanbul 1991, s. 24; Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Suyolları*, s. 197-237.

71 Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Suyolları*, s. 197-237.

72 Ergin, "Vesâit-i İtfâiyeden İstanbul Suları", c. 1, s. 138.

73 Gâlib Ata, "İstanbul Evkâf Suları", c. 1, s. 155.

74 Gâlib Ata, "İstanbul Evkâf Suları", c. 1, s. 156.

75 Nâzım, "İstanbul Vilayeti Şehremâneti'ne Evkâf'dan Devr Olunan Sular", c. 1, s. 181.

Ayrıca Kayışdağı'ndan kaynaklananlar yanında, küçük suyolları da vardır. Bugün suyollarının hemen hiçbirisi kalmadığı gibi çeşmeler de tahrip edilmiştir.

Üsküdar vakıf suları özellikle Çamlıca tepelerinden kaynaklanmaktaydı. Bu suyollarıyla alakalı olarak Galib Ata ile Nâzım Bey'in yazıları Üsküdar'ın tarihî topoğrafyası hakkında da önemli bilgiler vermektedir.

Mâ-i lezîz defterlerindeki hüccetlerde ve vakıf sularını konu alan Vakıf Su Defterleri'nde Üsküdar'ı besleyen sular ve suyolları da kaydedilmiştir. Bu ciltlerde başlıca sultan su vakıfları ve bölükbaşı tarafından yönetilen suyolculuk hizmetleriyle ana suyolları vardır. Bilindiği gibi sultan vakıflarının suyolcusuna bölükbaşı (serbölük) denmekteydi.

Üsküdar ve Anadolu yakasında İstanbul ve Beyoğlu semtleri gibi geniş ölçekte su dağıtım ve taksimatı mevcut olmayıp bazı hayır sahipleri uzaklarda buldukları suları künkler içinde Üsküdar ve Boğaziçi köylerine isale ettirmişlerdir.⁷⁶

Bu suyolları hakkındaki bilgiler, aynı zamanda, XIX-XX. yüzyıl İstanbul Anadolu yakasının topoğrafya ve toponomisi hakkında oldukça aydınlatıcıdır.

Üsküdar'ın su hizmetleri teşkilatının XVI. yüzyılın sonlarından itibaren oluşmaya başladığı görülüyor. Ancak, İstanbul'un fethinden sonra, tıpkı suriçinde olduğu gibi Üsküdar'da da Türk mahalleleri camiler etrafında teşekkül etmişti. Fatih'in sadrazamlarından Rum Mehmed Paşa'nın camisi ve hamamı (1471-1472) sadece Üsküdar'ın değil, bütün İstanbul'un da ilk camilerindendir.

Bundan başka Kaptan Paşa (Hamza Fakih) (1499), Davud Paşa (1505), Selman Ağa (1508) ve Mihrimah Sultan (1548) camileri de Üsküdar'ın ilk camileridir. Bunların su ihtiyacı vakıf su teşkilatı oluşmadan önce küçük galerilerle getirilen yer altı suları ve Bülbül Deresi, Balaban Deresi ve Çavuşdere gibi dere sularıyla karşılanmış olmalıydı. Yine tepelerin içine açılan küçük galerilerden gelen sular, ihtiyacı karşılayabiliyor ve

kalabalık olmayan şehre küçük kaynaklar yetiyordu.⁷⁷

Yine bu camilere baktığımızda Üsküdar'ın, bugünkü iskele civarından başlayarak, sırtlara doğru kalabalıklaştığı anlaşılmaktadır. Camilerin yapım tarihlerine bakarak, Üsküdar mahallelerinin yaklaşık teşekkül devrelerini tayin etmek de mümkün görünmektedir. Nitekim, Mihrimah Sultan Külliyesi'nin 1547'de tamamlanmış olması, bu tarihlerde iskele ve civarının şenlenmiş olacağına işaret edeceği gibi, diğer camilerin yapım tarihleri de etrafının iskân tarihiyle yakından ilgilidir. Vakıf suyolları da bu dönemde teşekküle başlamış olmalıdır. Nitekim Rum Mehmed Paşa Vakfı, büyük bir ihtimalle öncelikle kendi suyolları için oluşturulmuştur.

Özellikle çeşme-sebil, cami-şadırvan, tekke-dergâh, imaret mektep, medrese, kışla, hastane, yangın havuzu gibi hayratın su ihtiyacına yönelik olan Üsküdar, Kuzguncuk, Kısıklı Mahallesi, Atik Valide Mahallesi, Debbağlar Mahallesi, Çakırcı Hasan Paşa Mahallesi, Sinan Paşa Mahallesi (İhsaniye), Ümraniye-Yalnızservi ve Bulgurlu hizmetleri vardır.

Üsküdar'ın suyolları şunlardır:⁷⁸ Atik Valide (Nurbanu) Sultan Suyolları 1583; Çinili (Kösem, Mahpeyker) Valide Sultan (Orta Valide) Suyolları (1640); Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve Fatıma Sultan Suyolları (1718); Selimiye Suyolları (1800-1805); Mihrimah Sultan Suyolları (1547 civarı); Gülnuş (Emetullah) Valide Sultan

⁷⁷ Mesela bkz. Çeçen, *Üsküdar Suları*, s. 22, 26.

⁷⁸ Cosimo Comidas de Carbognano, XVIII. *Yüzyılın Sonunda İstanbul*, çev. Erendiz Özbayoğlu, İstanbul 1995, s. 89; P.Ç. İnciyan, XVIII. *Yüzyılda İstanbul*, çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1976, s. 154; Eremya Çelebi Kömürçiyen, *İstanbul Tarihi: XVII. Yüzyılda İstanbul*, çev. H. D. Andreasyan, nşr. K. Pamukciyan, İstanbul 1980, s. 49, 279, 280; Sarkis Sarraf Hovhannesyen, *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi*, çev. Elmon Hançer, İstanbul 1996, s. 38; Nâzım, "İstanbul Vilayeti Şehremâneti'ne Evkâf'dan Devr Olunan Sular", c. 1, s. 181-188; Gâlib Ata, "İstanbul Evkâf Suları", c. 1, s. 155-157; Ergin, "Vesâit-i İtfâiyeden İstanbul Suları", c. 1, s. 157; Nirven, *İstanbul Suları*, s. 222-225; Çeçen, *Üsküdar Suları*, s. 36, 39-43, 48, 56-61, 68-75, 109-118; Çeçen, II. *Bayezid Suyolu Haritaları*, s. 57-58; Eyice, "İstanbul", V/2, s. 1214/69; Tahsin Yazıcı, "Üsküdar", *İA*, XIII, 129.

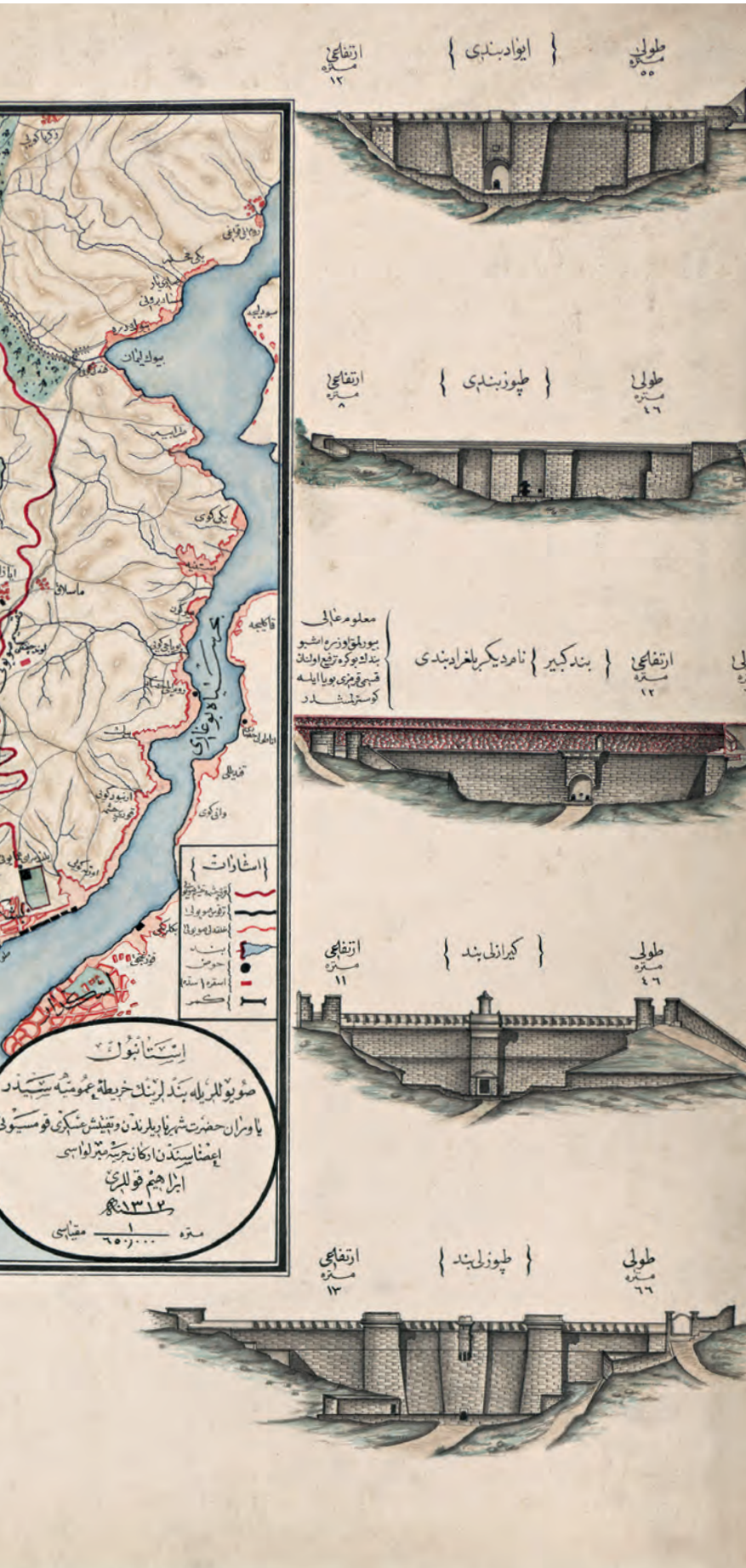
⁷⁶ Ergin, "Vesâit-i İtfâiyeden İstanbul Suları", c. 1, s. 137.

13- 1894-1895'te hazırlanan İstanbul Suyolları Umumi Haritası (İÜ, Nadir Eserler Ktp., Haritalar Bölümü)

(Cedid Valide), Yeni Cami Suyolları (1640); Mihrişah Valide Sultan (İhsaniye Mahallesi) Suları (1791); Ayazma (III. Mustafa) Suyolları; Aziz Mahmud Hüdayî Suları; Selamî Zaviyesi Suyu; Tophanelioğlu Suyolları (1832); Altunzade Suyolları; Eminzade Suları; Solak Sinan Suyu (1547-1548'ler); İsmihan Sultan ve İsmihan Kaya Sultan Suları; Cevrî Kalfa (Paşalimanı) Suları; Arslan Ağa Vakfı Suyu (1646); Çamlıca Suları.

XX. yüzyılda Üsküdar suyolları hizmetleri devreden çıkmış, abone usulü yaygınlaşmış ve eski Üsküdar suları menba suları olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bunların başında Üsküdar sularının esas kaynağı olan Çamlıca suları gelir.⁷⁹

Üsküdar'a bağlı çevre köylerine ait suyolları, su dağıtım ve suyolları tamiratiyle ilgili hizmet birimleri vardır. Bunlardan günümüz Üsküdar'ına bağlı olanlar Kuzguncuk, İstavroz, Beylerbeyi, Çengelköy, Vaniköy, Kandilli ve Küçüksu hizmetleri olarak belirtilebilir.⁸⁰

Eskiden Üsküdar'a bağlı olmakla birlikte günümüzde diğer belediyeleri ilgilendiren suyolları ve su yolu hizmetleri şunlardır:⁸¹

Kanlıca-Anadoluhisarı Suyolları hizmeti; Beykoz Suları, Paşa-Paşabahçe hizmeti; Kadıköy Suları ve Suyolu Hizmetleri;⁸² Kayışdağı Suları; Kartal-Pendik Suları; Tuzla-Gebze Suları.⁸³

Hamidiye Suları (1902) ile İstanbul ve Civarındaki Memba Suları

Şehrin içme suyu ihtiyacını karşılamak için muhtelif kaynak suları, küçük isale hatlarıyla çeşmelere verilmiştir. Bunların en önemlisi 1902'de II. Abdülhamid tarafından yaptırılan ve günlük verimi 1,200 m³ olan Hamidiye suyudur. Kemerburgaz ile Cendere arasındaki vadide Karakemer civarında altmış

⁷⁹ Nâzım, "İstanbul Vilayeti Şehremâneti'ne Evkâf'dan Devr Olunan Sular", c. 1, s.190.

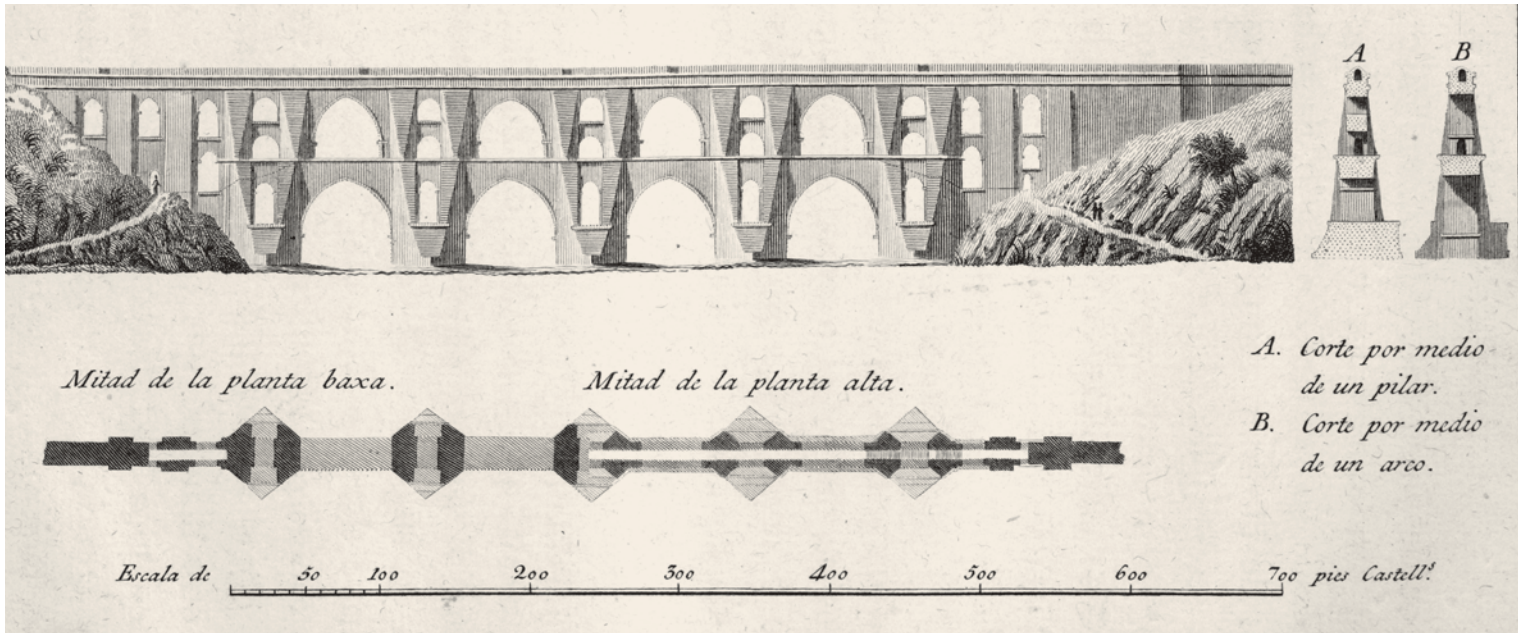
⁸⁰ *Suyolcu*, c. 1, 10/18/2-5, 10/60/1-2, 10/134/1-3, 10/135/1-3, 10/136/1-2, 10/137/1-7, 10/145/1-3, 10/151-3/4, 10/151-6/1; c. 2, 12-1/27a/1, 12-1/28b/3.

⁸¹ *İlmühaber*, c. 4, 18/47/2: Fî 5 Receb 1286/11 Ekim 1869; *Halkalı Suları*, c. 1, s. 10, 24/2/1; Ahmet Tabakoğlu v.dğr. (haz.), *Vakıf Su Defterleri: Su Keşif Defteri*, İstanbul 2003, c. 3, 27/82/1: Fî 2 Muharrem (12)93/29 Ocak 1876; *Suyolcu*, c. 1, 10/145/3; Nâzım, "İstanbul Vilayeti Şehremâneti'ne Evkâf'dan Devr Olunan Sular", c. 1, s. 185, 187, 188, 216-218, 221, 222, 224; Gâlib Ata, "İstanbul Evkâf Suları", c. 1, s. 157; Ergin, "Vesâit-i İtfâiyeden İstanbul Suları", c. 1, s. 137.

⁸² Ergin, "Vesâit-i İtfâiyeden İstanbul Suları", c. 1, s. 157; Şehremanetin Kadıköy çeşmelerini genel bir tamirden geçirdiği bilinmektedir: Nâzım, "İstanbul Vilayeti Şehremâneti'ne Evkâf'dan Devr Olunan Sular", c. 1, s. 185.

⁸³ Tuzla İçmeler suyu bugün de önemlidir. Nâzım, "İstanbul Vilayeti Şehremâneti'ne Evkâf'dan Devr Olunan Sular", c. 1, s. 187.

14- Burgaz Su Kemerleri Planı (Moreno)

kadar kaynağın suların toplanmasıyla Hamidiye (Kâğıthane) şebekesi oluşturulmuştur (1902). Bu su Beyoğlu civarındaki kışlalara, saraylara ve 50 kadar çeşmeye verilmiştir.⁸⁴

Hamidiye su şebekesi Taksim'e kadar ulaştırılmış ve Yüksekaldırım, Şişhane, Galatasaray'a uzatılmıştır. Bahçeköy şebekesinin, Galata'yı besleyememesi yüzünden, daha 1851'de tetkiklere başlanmış, ancak geçen yüzyılın sonlarına doğru, Terkos Gölü'nden alınan su şebekesinin bir kolu da Galata ve Beyoğlu mıntakasına ayrılmıştır.⁸⁵

Bu sular dökme demir borular ile naklolunup dağıtılıyordu. Bu suyun, makineler ile Şişli-Büyükdere arasındaki kuleye basıldığı, Balmumcu'daki toplama haznesinden de, Beyoğlu ve Boğaziçi'nin aşağı kısımlarındaki çeşmeler ile resmî binalara dağıtıldığı bilinir.⁸⁶ Suyun günlük verimi 1,200 m³ idi.⁸⁷

Bazı kaynak suları vardır ki bunların kalitelerinin daha yüksek olduğu bilinmektedir. Bunları içme suyu olarak da isimlendirebiliriz.

İstanbul'da üstün nitelikte ünlü içme suları şunlardır: Rumeli yakasında Kâğıthane ve Kemerburgaz'daki kaynaklardan sağlanan Hamidiye suyu; Ayazağa'da Dertlipınar suyu; Baltalimanı'nda Emirgân'a

isale edilen Kanlıkavak ve Sarıyer suları (Çırçır, Kestane, Hünkâr ve Tomruk suları); Büyükdere'de Sultan suyu, Kocataş suyu; Kireçburnu'nda Kefeli suyu; Alibeyköy'ünde Kese suyu.

Anadolu yakasında, Alemdağ'daki kaynaklardan sağlanan Taşdelen suyu, Sırmakeş suyu, Defneli suyu, Göztepe suyu, Alemdağ suyu, Mütevellî suyu; Çubuklu'da Çubuklu suyu, Beykoz'daki Onçeşmeler, Karakulak ve İshak Ağa suları; bazı çeşmelerden de akıtılan Kayışdağı suyu; Büyük Çamlıca'da Tomruk suyu; Küçük Çamlıca suyu, Yakacak'ta Ayazma suyu ve Şeker suyu üstün nitelikli kaynak sularıdır.

VAKIF SULARDAN BEDELLİ SU DAĞITIMINA GEÇİŞ: SU ŞİRKETLERİ

Terkos Suları

Vakıf esasına dayanan tarihî bentler ve yeraltı su şebekeleri XIX. yüzyılın sonlarından itibaren yerlerini resmî şebekelere bırakmıştır. Bu şebekeler suyun Terkos gibi civar göllerden alınıp şehre barajlar yoluyla nakli şeklinde oluşturulmuştu: Terkos su şebekesi (1883), Elmalı I Barajı (1893), Elmalı II Barajı (1950), Alibeyköy Barajı (1972), Ömerli Barajı (Riva 1968-1973), Darlık Barajı (Darlık Şile 1985-1989), Büyükçekmece Barajı (1982-1988), Yeşilvadi çevirme tesisi (1992), Istranca Dereleri (1995-2000), Şile Keson Kuyuları (1996), Sazlıdere Barajı (1998) İstanbul'un su ihtiyacını karşılamaktadır. Maamafih bugün bile

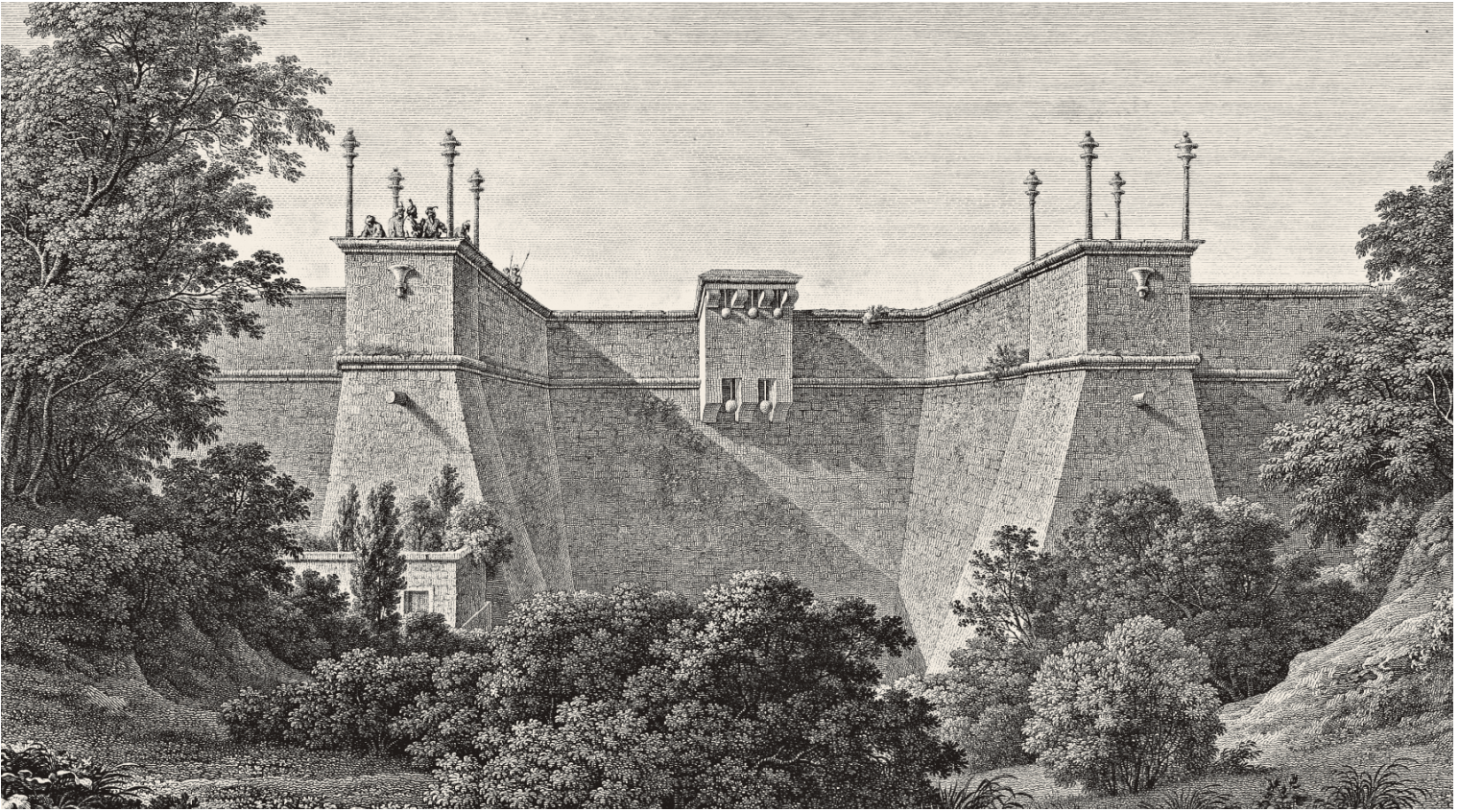
⁸⁴ Bu konuda bkz. Çeçen, *Taksim ve Hamidiye Suları*.

⁸⁵ Eyice, "İstanbul", V/2, s. 1214/155.

⁸⁶ Eyice, "İstanbul", V/2, s. 1214/88.

⁸⁷ Ergin, "Vesâit-i İtfâiyeden İstanbul Suları", c. 1, s. 137.

15- Burgaz Su Kemerı (Hagen)

tarihî su şebekeleri, ihtiyacın %1'den biraz fazlasını, Avrupa yakasında karşılamaya devam etmektedir.⁸⁸

İstanbul'da hem yetersiz kalan su ihtiyacını karşılamak hem de yeni yapılan modern binalara basınçlı su vermek gayesiyle Sultan Abdülaziz tarafından 1868 yılında Fransız şirketine imtiyaz verilerek, "Dersaadet Anonim Su Şirketi" (Terkos Şirketi) kurulmuştur. Böylece, bu şirketin menba, dere ve yer altı sularını toplayıp isale etmesi ve Terkos Gölü'nden alınacak suyun artırılarak, şehre isalesi ve tevzii kabul edilmiştir.⁸⁹

Yapılan ilk tesis 1883'te Terkos Gölü kenarındaki Terfi Merkezi'dir. 1888'de göl çevresini yükseltecek bağlama yapılmıştır. 1926 yılında ise Kâğıthane sırtlarında ilk su tasfiye tesisi inşa edilmiş ve su artırılarak, klorlandıktan sonra şehre iletilmiştir.

Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati İstanbul'un su ihtiyacının karşılanması hususunda önemli bir adım olmuştu. 1868 yılında Londra, Paris ve Viyana'yı

içine alan bir gezi yapan Abdülaziz, Paris'te iken Seine Nehri'nden pompajla şehre verilen su tesisatı da kendisine gösterilmişti.⁹⁰ Bu seyahat esnasında İstanbul şehrinin su ihtiyacını karşılayacak tedbirler arasında Terkos Gölü'nden faydalanmak gündeme gelmişti. Sultan Abdülaziz İstanbul'a dönüşünden sonra da göl suyu üzerinde etütler yaptırmıştı.⁹¹

Zaten XIX. yüzyılda İstanbul'un, göl, baraj ve dere sularının artırılarak hem Rumeli yakasına hem de Anadolu yakasına verilmesi amacıyla birçok şirkete imtiyaz verilmişti. İstanbul'un Rumeli yakası için önemle üzerinde durulan proje; Terkos Gölü ve bu göle akan derelerin ıslahı ve içme suyu olarak kullanılmasına dair olanlarıdır. Bu amaçla 1873 yılında imtiyaz fermanı ve mukavele gereğince Beyoğlu, Galata, Haliç'in batı sahilleri, Boğaziçi'nin Rumeli yakası ve İstanbul suriçine su verilmesi amacıyla İstanbul Kızıldere Su Şirketi kuruldu. Şirketin imtiyaz süresi 40 yıl olacaktı.⁹²

⁸⁸ Eyice, "İstanbul", V/2, s. 1214/89; Veysel Eroğlu, "Tarih Boyunca İstanbul'a Su Veren Kaynaklar", *Osmanlı Su Medeniyeti: Uluslararası Sempozyum, 5-8 Mayıs 2000: Bildiriler*, İstanbul 2000, s. 38.

⁸⁹ Geniş bilgi için bkz. H. İbrahim Gül, "Terkos Su Şirketi", doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2009; İlhami Yurdakul, *Aziz Şehre Leziz Su: Dersaadet Su Şirketi (1873-1933)*, İstanbul 2010.

⁹⁰ *Tarih Boyunca İstanbul Suları ve İstanbul Su ve Kanalizasyon Sorunu*, İstanbul 1985, s. 43.

⁹¹ Nirven, *İstanbul Suları*, s. 198; Burhan Oğuz, *Bizans'tan Günümüze İstanbul Suları*, İstanbul 1998, s. 89.

⁹² İstanbul Kızıldere Su Şirketi Nizamnamesi için bkz. *İmtiyâzât ve Mukâvelât*, İstanbul 1302, c. 1, s. 654-676.

Daha sonra II. Abdülhamid döneminde 1882 yılında Terkos Şirketi olarak bilinen Dersaadet Anonim Su Şirketi, iç nizamnamesi hazırlanarak yayınlandı. Sözleşmelerde de belirtildiği üzere Terkos Gölü ve Kızıldere'den alınacak içme suyunun; İstanbul, Beyoğlu, Galata ve Boğaziçi sahilinde olan köylere kadar götürülmesine dair tüm inşaat ve tamirat yetkisi bu şirkete verildi. Şirket gayrimüslim ortaklardan oluşmuştu.⁹³

Bu aşamalardan sonra Dersaadet Su Şirketi'nin imtiyazı kazandığı tarih olan 1882 yılından geçerli olmak üzere imtiyaz müddeti 75 yıl olarak belirlendi. 1887 yılında yapılan bir ek sözleşmede Terkos, Daye Hatun, Bedlisek, İzliköy, Akalan, Türkköyü, Sinekli, Büyükhan, Ayazmadere, İstıranca'nın kuzeybatısı yönünde olan Kışla, Çaydere, Çordere, Elecik ve Karaburun adlı mahallerle sınırlı arazi içinde bulunan menbalar ve Terkos Gölü'ne akan suların toplanabileceği bentler yapılabileceği, eski bentlere akan suların alınamayacağı ve Evkaf-ı Hümayun suyollarına da zarar verilmeyeceği belirtilmekteydi.⁹⁴

Ayrıca masrafları tamamen şirketin kendine ait olmak üzere yangın musluğu inşa edileceği ve bunlara parasız su verileceği, Haliç, Dersaadet sahili, Rumeli Boğaz sahili ve Beyoğlu'nda olduğu gibi İstanbul yönünde de 20 adet küçük halk çeşmesi inşa edileceği ve bunlara parasız su verileceği belirtilmişti. Aynı şekilde İstanbul cihetinde, mevcut ve yapılacak olan kışlalara, askerî ve nizami mekteplere, zaptiye karakollarına, askerî karakollara; Tophane Belediye, Haseki Nisa ve Yenibahçe Gureba hastanelerine yatak başına günlük 40 okka (51,4 kg) kadar parasız su verilecekti.⁹⁵

Terkos sisteminin yaygınlaşmasıyla birlikte, 1940'lı yıllarda da Belgrad Ormanlarından gelen ve yalnız İstanbul'a akan Kırkçeşme suları devre dışı bırakıldı. Bentlerden gelen ve Beyoğlu cihetine akan Taksim suları ve Halkalı suları kullanılmaya devam edildi. İstanbul'un su ihtiyacını gideren asıl kaynak artık Terkos sularıydı. Bu uygulamanın su sıkıntısına sebep olacağı ileri sürülmüşse de özellikle sağlık gerekçesiyle bu karar yürürlüğe konmuştur.

Dönemin İstanbul Belediye Başkanı Lütfi Kırdar, son kısmı da kesilen Kırkçeşme şebekesinin 51 cami ile 18 resmî kurum ve fabrikaya su verdiğini belirtmişti. Suyu kesilen bu 51 camiye Terkos suyu akıtıldı. Diğer resmî kurum ve fabrikaların ise esasen Terkos suları mevcuttu.

⁹³ Dersaadet Su Şirketi Nizamnamesi için bkz. *İmtiyâzât ve Mukâvelât*, c. 2, s. 1114-1135.

⁹⁴ İlhami Yurdakul (der.), *XIX. ve XX. Yüzyılda İstanbul Suları*, İstanbul 2000, s. 22.

⁹⁵ Yurdakul (der.), *XIX. ve XX. Yüzyılda İstanbul Suları*, s. 22.

Daha önce Kırkçeşme sularına bağlı olan 219 çeşme yerine, Terkos'a bağlanan 140 çeşme açıldı.⁹⁶

Elmalı Suları

Genel bir ifade ile Üsküdar-Kadıköy cihetinin suları, Terkos suyu gibi gölden isale edilmeyerek Elmalı bentleri ve kaynak sularından oluşmaktaydı.⁹⁷

İstanbul ve Beyoğlu ile Boğaziçi'nin Rumeli sahilinde Kırkçeşme, Halkalı ve Terkos gibi üç türlü su olduğu hâlde Anadolu yakasında demiryolu hattı güzergâhında yazlıkların oluşturulmasıyla su ihtiyacı artmıştı. Bu amaçla Anadolu yakasında da göl, dere ve baraj sularının içme suyu olarak kullanılmasına dair çalışmalar yapılmaktaydı. Bu çalışmalarla Göksu ve Paşaköy vadisinde bentler tesisi ile Kandilli ve Erenköy içinde kalan mahallere su verilmesine dair olan imtiyaz sözleşmesi 1888'de imzalandı. Buna göre, Göksu vadisinden Riva'ya akan sular gerektiğinde makine ile Kandilli ve Erenköy civarına verilecek ve imtiyaz müddeti imtiyaz fermamı tarihinden sonra 30 yıl olacaktı. Buna dayanarak, *Üsküdar ve Kadıköy Su Şirketi Nizamnamesi* yayımlandı. Üsküdar ve Kadıköy Su Şirketi'nin su dağıtımına dair nizamname de 1894 yılında çıkarıldı.⁹⁸

Diğer taraftan gittikçe gelişen Anadolu yakasının su ihtiyacını karşılamak üzere Üsküdar ve Kadıköy Su Şirketi 1893'te Elmalı Deresi üzerinde Elmalı I Barajı'nı inşa etmiş, Anadoluhisarı'ndan Bostancı'ya kadar olan sahada su şebekesi döşemiştir. Daha sonra Elmalı Barajı'ndaki suyu arıtacak bir tasfiye tesisi, terfi merkezi, Bağlarbaşı'na kadar isale hattı ve Bağlarbaşı Su Deposu da şirket tarafından inşa edilmiştir.

Bunun yanında 1914 yılında Üsküdar ve Kadıköy Su Şirketi'nin imtiyaz müddetinin 1888 yılından geçerli olmak üzere 99 seneye çıkarılmasına, imtiyaz sahasının Boğaziçi cihetinden Kanlıca'nın ve Kadıköy cihetinden Maltepe'nin tamamını kapsamasına dair şirket imtiyaz sözleşmesi ve nizamnamesi çıkarıldı. Ayrıca şirket, Çamlıca'nın deniz seviyesinden itibaren 210 m yukarıdaki mahallerine su verilmesi için gereken inşaatın yapılması ile Beykoz köyünün deniz seviyesinden 75 m'den yukarı olan mahallerine de su vermeyi 1914 tarihli iki beyanname ile taahhüt etmişti. Bu arada 1918 yılında Üsküdar ve Kadıköy Su Şirketi'nin su tevziatı nizamnamesine dair bir zeyl

⁹⁶ Bkz. Fethi İsfendiyaroğlu, "Terkos Sularının ve Kırkçeşme, Halkalı Çeşmelerinin Vaziyeti Nedir ve Ne Yapılmak İsteniyor?", *Vakıf Su Tahlilleri XIX ve XX. Yüzyıllarda İstanbul Suları*, haz. Ahmet Tabakoğlu v.dğr., İstanbul 2000, c. 1, s. 235.

⁹⁷ Ergin, "Vesâit-i İtfâiyeden İstanbul Suları", c. 1, s. 140.

⁹⁸ Yurdakul (der.), *XIX. ve XX. Yüzyılda İstanbul Suları*, s. 23-24.

çıkarılarak; aboneler, saatler, su makbuzları ve ödemelere dair yeni maddeler açıklandı.⁹⁹

Büyüka'da'nın su ihtiyacının giderilmesine yönelik çalışmalar da yapılmaktaydı. Bu amaçla 1886 yılında Büyüka'da Nizam mevkiindeki kuyularla yeni açılacak kuyulardan makinalar vasıtası ile su çıkarılıp adaya dağıtılmak üzere, 35 yıl imtiyaz süreli bir sözleşme imzalandı.¹⁰⁰

Terkos ve Üsküdar-Kadıköy Su Şirketleri, İstanbul Sular İdaresi'yle bugünkü İSKİ'nin başlangıç noktalarıdır.

SULARIN TOPLANMASI

İstanbul suriçini besleyen Kırkçeşme suları, Karadeniz kıyılarına kadar Belgrad Ormanı'yla güneyde Küçükköy ve Cebeci köyleri bölgesinden toplanarak, İstanbul suriçine, katmalarla zenginleşen suyollarıyla akıtılmaktadır. Burada Alibey ve Kâğıthane dereleri iki önemli kaynaktır. Bunlar yanında çok sayıdaki dere, bu iki ana dereyi beslemektedir. Kırkçeşme sularının toplandığı Karadeniz kıyılarından, Belgrad Ormanları ve Küçükköy bölgesine kadar olan su toplama havzalarında suyollarının bakımıyla görevli suyolu köyleri vardır.

Halkalı suları şehir civarında bulunan kaynaklardan ve ilave olarak açılmış kuyulardan gelen sulardır ki ayrı ayrı mecralar içerisinde şehre girerek dağıtılırlar. Toplama havzası, surdışının batı ve kuzeybatısında bulunan Halkalı ve Cebeci köyleri arasındaki Avasköyü (Atışalanı), Çiftburgaz (Bağcılar), Davutpaşa ve Cicoz Çiftliği (Taşlıtarla) bölgesidir.

Galata beldesini besleyen Taksim suları, Bahçeköy ve Balaban köyleri civarındaki derelerden toplanmıştır.

Üsküdar'ın su ihtiyacı esas olarak Çamlıca tepelerinin eteklerinden elde edilen kaynakların toplanmasıyla giderilmiştir.

Hamidiye su şebekesi II. Abdülhamid tarafından Kemerburgaz ile Cendere arasındaki vadide Karakemer civarında altmış kadar kaynağın sularının toplanmasıyla oluşturularak, Taksim'e kadar getirilmiştir.

SU TESİSLERİ

Suyollarının ve tesislerinin bakımında ve korunmasında en önemli rol, suyolu köylerine aittir.

⁹⁹ Üsküdar ve Kadıköy Su Şirketi imtiyazına dair mukaveleneye ile su tevziine dair nizamnameye ek için bkz. *Düstur*, İkinci tertip, İstanbul 1334, c. 6, s. 877-878, 879-885; Yurdakul (der.), *XIX. ve XX. Yüzyılda İstanbul Suları*, s. 24.

¹⁰⁰ Yurdakul (der.), *XIX. ve XX. Yüzyılda İstanbul Suları*, s. 23.

Bozulan suyollarının tamir edilmesi zaman zaman gündeme gelmektedir.¹⁰¹

Su tesislerinin korunmasında etraflarının ağaçlı olmasının büyük önemi vardır. Bugün de bentlerde bunu görüyoruz. Korucuların bentlere zarar verebileceği gerekçesiyle koru ve ormanlardan yaş ağaç kestirmemelerinin görev alanlarında olduğu belirtilmektedir.

Yine belgelerde geçen Güzelce Kuru, Beğlik, Çiftahavuz (Terkos, Kemerler, Orta Belgrad),¹⁰² Hâdım ve Davud Paşa (Kemerburgaz), Bahçeköy¹⁰⁵ koruları aynı işlevi görmüş olmalıdır.

Suyolları üzerinde boş bırakılması emrolunan yerlere bağ, bahçe ve bina kurdurulmaması isteniyordu.¹⁰⁴ Bentler, havuzlar, kemerler, ıskaralar, setler, maksemeler, kubbeler, Eğrikapı savağı gibi, savaklar, bacalar, Beyoğlu yani Taksim hazinesi gibi su hazineleri önemli su tesislerindedir.¹⁰⁵

Osmanlı devrinde şehrin su ihtiyacını sağlayan tesislerin hepsi surdışındadır. Bunların büyük kısmı bugün Sarıyer, Eyüp, Gaziosmanpaşa ve Esenler ilçeleri içindedir. Yalnız Roma devrine ait olan Valens (Bozdoğan) Kemeri suriçinde şehrin iki yüksek noktasında su taşımaktaydı. Şehir dışındaki birçok kemerden Mazulkemer ve Fatih ile Süleymaniye arasında yer alan Bozdoğan Kemeri bugüne ulaşmıştır.

KEMERLER

Kemerler çoğunlukla Kırkçeşme, birazı da Halkalı ve Taksim suyolları üzerindedir. Bunlar:

Kırkçeşme Kemerleri

Kırkçeşme suları genellikle, Kanunî tarafından, Mimar Sinan'a yaptırılan veya tamir ettirilen kemerlerden akıtılmıştır.¹⁰⁶

Kağıthane Deresi'nin batısından kaynaklanan Kırkçeşme suları, az çok engebeli bir araziden

¹⁰¹ *İlmühaber*, c. 2, 5/100/1: Fî 20 Şaban 1227/29 Ağustos 1812; Fî gurre-i Zilkade 1230/5 Ekim 1815.

¹⁰² *Kırkçeşme Suları*, c. 1, 13-1/93b/1: 15 Rebiülevvel 1260/4 Nisan 1844.

¹⁰³ *Kırkçeşme Suları*, c. 1, 13-1/115a/1: gurre-i Rebiülevvel 1268/25 Aralık 1851.

¹⁰⁴ BOA, *Mühimme Defteri*, 2/276/728, Zeyl; 19/135/286: Fî 9 Safer 980/21 Haziran 1572; 47/12/30; 55/90/158; 73/240/559: Yevmü'l-ahad fî 18 Ramazân sene selâse; *Suyolcu*, c. 1, 11/15/1: Fî evâil-i Safer 1277/19-28 Ağustos 1860.

¹⁰⁵ Tekindağ, "İstanbul", V/2, s. 1213; Eyice, "İstanbul", V/2, s. 1214/85-103.

¹⁰⁶ *Kırkçeşme Suları*, c. 1, 13-1/56a/2: gurre-i Cemaziyelevvel 1266/15 Mart 1850.

geçtiğinden bu suların yollarında o dereleri ve vadileri geçirmek için çeşitli kemerler yapılmıştır. Bu isale hattı üzerinde 5 tanesi 2 veya 3 katlı olmak üzere 35 su kemeri vardır: Mavlova (Mağlova, Moğlova, Muallak) Kemeri, Uzunkemer (Sultan Süleyman Kemeri), Güzelcekemer, Eğrikemer (Koğuk, Kovukkemer, Burgaz Kemeri) ve Paşa Kemeri. Bunların dışında olup tek katlı olmakla birlikte, önemli kemerler vardır: Ayvad Kemeri, Kurt Kemeri (Bent Kemeri), Karakemer, Kırıkkemer, Balıklıkemer ve Valide Kemeri.¹⁰⁷

Kırkçeşme ve Halkalı kemerlerinden Mazul, Bozdoğan (Valens), Karakemer ve Turunçluk kemerleri IV. yüzyılda yapılan Roma kemerleridir.

Karakemer (Cebeci), XVI. yüzyılda onarılarak, Süleymaniye Suyolu'nun Çınar kolu bu kemerden geçirilmiştir. "Derinmaslak önünde" olduğu belirtilen kemer, hâlen taş ocaklarının artıkları altında kaybolmuştur.¹⁰⁸ Cicos Çiftliği yakınında olup II. Mehmed (1451-1481) tarafından kullanıldığı bilinen Turunçluk Kemeri ise bugün mevcut değildir.¹⁰⁹

Kırkçeşme suyolları, Kâğıthane Deresi'ni aştığı doğu kolu üzerinde, en önemlileri Paşa Kemeri ve Eğrikemer olmak üzere, 6 kemer vardır. Tesis tamamlandıktan sonra yine doğu kolu üzerinde Topuz Bendi (Karanlıkbent), Büyükbent ve Kirazlıbent yaptırılmıştır.

Kuzey kolu üzerinde de Uzunkemer başta olmak üzere, üç kemer vardır. Bu kol üzerinde de Ayvad Bendi yaptırılarak, şehre verilen su artırılmıştır. Uzunkemer ve Eğrikemer arasında bugün, Eyüp'e bağlı Kemerburgaz köyü bulunmaktadır.

Belgrad köyü bentlerinin sularını taşıyan her iki kol da II. Osman'ın (1618-1622) yaptırdığı Burgazköyü civarındaki "Başhavuz" denen dairesel bir havuzda birleşirlerdi. Başhavuz'dan çıkan Kırkçeşme sularının ana lağımı (galeri) başlangıçta yeraltındaydı. Daha sonra Mavlova Kemeri'nin yapımıyla Alibey Deresi'ni bu kemer ile aşmıştı. Bundan sonra yine lağım (galeri) içerisinde dağ eteklerini dolaşarak, Güzelcekemere (Gözlücekemer) ulaşır. Güzelcekemer'in sonunda Bizans zamanından

kalan ve Cebeci köyü civarından gelen eski suyolu (Ceneviz lağımı) Kanunî Sultan Süleyman'ın yaptırdığı yol ile birleşir.

Güzelcekemer'de üç suyolu birleşir. Biri Başhavuz'dan gelen yol; ikincisi Bizans zamanından kalan ve Cebeci köyü civarından gelen eski Bizans suyolu (Ceneviz lağımı); üçüncüsü İstanbul yönünden gelen yol. Petnahor ve Burgaz köyleri arasındaki Uzuncakemer gibi bu Güzelcekemer de Kanunî zamanında inşa edilmiştir. Andronikos Komnenos (1183-1185) zamanından kalan Eğrikemer ile Kanunî'nin bu Uzunca ve Güzelcekemerleri, Belgrad bentlerini asıl Kırkçeşme suyollarına ulaştıran mecra üzerinde tarihî ve güzel üç eser teşkil ederler.¹¹⁰

Kırkçeşme şebekesi III. Ahmed'in yaptırdığı beş bendin sularını ulaştıran bu kemerler yanında Deliklitaş, Aziz Paşa, Cebeci, Arpacı, Viran, Kumrulu, Sarı Süleyman, Çavuşköy, Suludere, Uzunkoltuk, Çiftekemer gibi nihayet Fatih zamanında yapılmış 21 küçük kemeri de geçerek Eyüp'e ve Eğrikapı maksemine ulaşır. Burada debiler ölçüldükten sonra iki ayrı yöne giden lağım (galeri) ile şehre girer ve künklerle camilere ve çeşmelere dağılır.¹¹¹

1563 yılındaki aşırı yağış ve seller sebebi ile su kemerlerinden ikisi (Mavlova Kemeri ve Güzelcekemer) yıkılmış, bu kemerler 1564 yılında yeniden inşa edilerek sisteme tekrar su verilmiştir.

Tesise ait su galerileri içinden bir insanın yürüyebileceği şekilde inşa edilmiştir ve genişliği 50-55 cm yüksekliği ise 1,75 m'dir. Bu su galerilerinin bakım ve onarımını yapabilmek için isale hattı boyunca her 30-40 m'de bir muayene bacaları yapılmıştır.

Halkalı Kemerleri

Mazul Kemeri (Mazlumkemer), Halkalı sularının ilk kemeridir. Osmanlılar döneminde tamir ettirilerek kullanılan, 104 m uzunluğunda ve 14 m yüksekliğindeki bu kemerin, Romalılar tarafından yapıldığı bilinmektedir. Fetihden sonra eski suyolları tamir edilerek ve genişletilerek, şehre su getirilirken bu kemer üzerinden geçirilen Fatih suyu I. Mahmud zamanında yapılan ilave ve tamirlerle Beylik suyu hâline dönüştürülmüştür. Yine 1557 yılında hizmete giren Süleymaniye Suyolları'nın künkleri de bu kemerin üzerinden geçirilmiştir. Bugün Atışalanı (Avasköy) bölgesindedir.¹¹²

¹⁰⁷ Eyice, "İstanbul", V/2, s. 87; Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Suyolları*, s. 70-86; Kazım Çeçen, "XVI.yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Yapılan Su Tesisleri", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doruğu, 16. yüzyıl Teknolojisi*, ed. Kazım Çeçen, İstanbul 1999, s. 40-41.

¹⁰⁸ Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Suyolları*, s. 51; Kömürçüyan, *İstanbul Tarihi*, s. 175.

¹⁰⁹ Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Suyolları*, s. 51-52; Kömürçüyan, *İstanbul Tarihi*, s. 175.

¹¹⁰ Gâlib Ata, "İstanbul Evkâf Suları", c. 1, s. 151.

¹¹¹ Gâlib Ata, "İstanbul Evkâf Suları", c. 1, s. 151; Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Suyolları*, s. 53-56.

¹¹² Çeçen, *Halkalı Suları*; Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Suyolları*, s. 29.

Mazul Kemer'den geçen galerinin Bozdoğan Kemerinden de geçmiş ve her ikisinin de aynı zamanda yapılmış olması ihtimali büyüktür. Bu kemerle getirilen su, İstanbul Üniversitesi merkez binasının arka meydanının altındaki Nifeum Maksimum Sarnıcı'na akardı. Kemer, Kanunî tarafından esaslı şekilde tamir ettirilerek şehrin yüzlerce çeşmesine su verilmiştir.¹¹⁵

Saraçhanebaşı'nda en muhteşem hâliyle ortaya çıkan Bozdoğan Kemerinin Hadrianus (117-138) tarafından yaptırılıp Valens (364-378) tarafından da restore edildiği ileri sürülür. Herakleios zamanında (610-641) Avarlar, kemeri yıkmışlarsa da halefi V. Konstantinos (741-775) tarafından tekrar yaptırılmıştır.

Taksim Kemerleri

Taksim suyu güzergâhı üzerinde iki adet kemer vardı. Bunlardan birincisi, Bahçeköyü yakınlarında olan Topuzlu benden suyunu taşıyan Büyükdere-Bahçeköyü arasında 20 gözlü, 150 m uzunluğunda, ortalama 3,5 m yüksekliğinde, 2 m kalınlığında ve orta büyüklükte Bahçeköyü Kemeridi.¹¹⁴

İkincisi ise Büyükdere Kemeridi veya Büyükkemer denen büyük ve muhteşem kemerdi.¹¹⁵ Bu kemer, Bahçeköyü'ndeki Topuzlu ve Valide bentleri ile birlikte I. Mahmud zamanında 1732 yılında inşa edilmiştir. Sultan Mahmut Kemeridi de denen tesisin bu en büyük kemeri, 400 m uzunluğunda, ortalama 11 m yüksekliğinde, 3 m kalınlığında olup 21 gözlüdür.¹¹⁶

Bu şekilde birleşen sular lağım (galeri) içinden akar ve katmaları da alarak, Bahçeköyü'ndeki kemerden Büyükdere'nin üst tarafındaki kemere ulaşır. Kemerden sonra sular tekrar lağım içerisine girer ve dağ eteklerini dolaşarak Acıelma vadisinde Yeniköy ciheti suyunu ve Sultantepe'sinde de Sultantepe Kasrı suyunu verdikten ve Mehmed bağı dışında Hidiv İsmail Paşa Yalısı'na ve Emirgân'a birer kol ayrılır.

Mecra Maslak mevkiine ulaştığında Boyacıköy, Ayaz Ağa Kasrı, Rumelihisarı sularını vererek, Yatakbashi maslağına ve buradan da Levent Çiftliği civarında Arnavutköy hizmeti suyunu verdikten sonra Hasan Ağa Kemerinden geçerek, Zencirlikuyu'da Sultan Kemerine çıkar. Burada Zencirlikuyu Köşkü için Kuruçeşme hizmeti sularını vererek ve lağım (galeri) içinden akarak, Yıldız ve Çırağan saraylarına birer kol ayrılır. Yine oralarda

Ortaköy'e giden kolda büyük mecradan çıkar. Mecra daima lağım (galeri) içerisinde devam ederek, Şişli'de Fransız Hastanesi için Pangaltı'da Teşvikiye hizmeti ve biraz aşağıda Tatavla ciheti sularını ifraz ve Harbiye Mektebi civarında Beşiktaş (Dolmabahçe) Sarayıyla etraf mahallat için birer kol verdikten sonra Harbiye Mektebi'ndeki kubbeye gelir. Burada mektebin suyunu verdikten sonra kısmen demir, kısmen kurşun boru ile Ermeni mezarlığı içindeki teraziden geçerek, Taksim hazinesine ulaşır. Bu taksimden de bir kol Tophane ve Kabataş yönlerine, birer kol Galata ve Kasımpaşa yönlerine, üçüncü bir kol da Tersane'ye ayrılır.¹¹⁷

Yine Taksim sularını sağlayan üç Bahçeköy bendi, birbirlerine yakın olduğundan bunların suları birbirleriyle birleşerek tek bir mecra teşkil ederler. Halbuki Belgrad köyü civarında bulunan Kırkçeşme bentleri birbirlerine paralel üç hat üzerinde dizilmiş olduklarından bu bentlerden çıkan sular, Başhavuz'da diğerleriyle birleşmeden evvel epeyce mesafeler katettikleri gibi bu esnada birçok kıvrımlar husule getirirler ve çeşitli kemerler üzerinden geçerler.¹¹⁸

BENTLER

Halkalı suları kaynak suları olduğu ve şehre doğrudan boru ve künklerle getirildikleri için bentlerde tutulmalarına ihtiyaç görülmemesine karşılık, Kırkçeşme ve daha sonra Taksim suları daha çok, bentler aracılığıyla beslenmekteydi.¹¹⁹ *Bend* istilâhı yerine bazen *bağlama* da kullanılmaktadır.

Kırkçeşme Bentleri

Kırkçeşme tesisleri 1563 yılında tamamlandığında bugünkü bentler yoktu. Yalnız bir bent veya bağlama vardı. Kırkçeşme tesislerine 570 katma yapılmıştır.¹²⁰

Kırkçeşme sularının ihtiyat haznelerini oluşturmak üzere suların bol olduğu zamanlarda suyu depo ederek, yaz aylarında kullanabilmek için sonradan kolların başına 4 bent yapılmıştır. Topuz Bendi, Büyükbent, Ayvad Bendi ve Kirazlıbent'tir. Bu bentler, eski Belgrad köyü civarında ve Belgrad Ormanları içinde, Bahçeköy civarındadır.¹²¹

113 Çeçen, *Hamîdiye Suları*, s. 86.

114 Eyice, "İstanbul", V/2, s. 1214/88; Çeçen, *Hamîdiye Suları*, s. 86.

115 İbrahim Edhem, "İstanbul Suyollarıyla Bendleri", c. 1, s. 49.

116 Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Suyolları*, s. 50.

117 Gâlib Ata, "İstanbul Evkâf Suları", c. 1, s. 146-152; Ergin, "Vesâit-i İtfâiyeden İstanbul Suları", c. 1, s. 152.

118 Gâlib Ata, "İstanbul Evkâf Suları", c. 1, s. 151.

119 Eyice, "İstanbul", V/2, s. 1214/87.

120 Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Suyolları*, s. 68.

121 Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Suyolları*, s. 68, 86-100.

Sultan III. Ahmed zamanında 7 tane bent inşa edilmişti. Bunlardan beşi Cebeci köyü civarında Fatih Deresi üzerinde, biri Belgrad köyü civarında Topuzlu Dere (Topuzderesi) üzerinde, biri de Sultan II. Osman zamanında yaptırılmış olan Çiftelhavuzlar civarında idi. Bunlardan başka, önceden mevcut olan bentlerle mecra temizlenmişti. Yine III. Ahmed devrinde, bentlerin suyunun civar köylerin halkı tarafından kirletilmesinin önlenmesi için tedbirler alınmıştır.

Bentler bölgesi Belgrad Ormanlarındadır. Bu ormanlar, İstanbul'dan 20 Büyükdere'den 10 km uzaktadır. Çevresi yaklaşık 36 km olup alanı 14.000 hektardır. Bu orman; içinde 4'ü İstanbul, 3'ü Beyoğlu cihetine su sağlayan 7 adet bent inşa olunmuştu. Kanunî'nin Belgrad kuşatmasında yararlılık gösteren Bulgarları, orman içinde Bizans zamanından kalma Petra köyünde iskân ettirmesi üzerine bu köyün ismi Belgrad olmuştur. 1892-1893 yılında İstanbul'da görülen kolera hastalığı sebebiyle bu köy, bentler civarında kalması mahzurlu görüldüğünden, boşaltılmıştır.¹²²

Topuz Bendi

Bentlerin en eskisi, II. Osman zamanında, 1620 yılında yapılmış olan Topuz Bendi, küçük bir banttir. Karanlıkbent, Kömürcü Bendi, II. Osman Bendi de denir. Belgrad Ormanı'nın içinde, Belgrad köyünün kuzeybatısında ve yarım saat kadar uzağındadır. Kâğıthane Deresi'nin bir kolu olan Topuzlu Dere (Paşa Deresi) üzerinde inşa edilmiştir.

Başta Topuzlu Deresi olmak üzere, birkaç dere ve sel suyunu toplar. 1619 yılındaki sel felaketinde tahrip olan Kırkçeşme Suyolları'nın tamirâtı sırasında inşa edilmiştir. Bu bendin suları Kömürcü Deresi'nden geçerek, etraftan gelen katma suları da alarak Büyükbend'e ulaşır. Bendin havzası 4.562.000 m², istiap hacmi 62.612 m³tür.¹²³

Bu bendin havzası küçük olmakla beraber kaynaklarını teşkil eden dereler bol su getirirler. Şiddetli yağmurlarda sekiz saatte dolduğu gibi, kurak zamanlarında da kaynağını teşkil eden derelerden 20 günde 5 m derinliğinde su hasıl eder. Bu bendin özel bir mecrası yoktur ve alt tarafında bulunan Büyükbend'in ihtiyat deposu yerinde¹²⁴ olduğu için Topuz Bendi'nin suyu Belgrad Deresi adı ile Büyükbend'in havzasına akmaktadır.

Kırkçeşme bentlerinin önünde su alma ızgarası ve çökeltme havuzu olması gerekirken burada yoktur. Büyükbend'in 1724 yılında inşa edilışinden önce bu yapıların olduğu, Büyükbent inşa edildikten sonra ise su doğrudan isale hattına değil, Büyükbend'e verildiği için bu tesislere gerek duyulmadığı düşünülebilir. İsale hattını suyolunun üç kolundan biri olan Topuzludere (Paşa Deresi) koluna ait Paşa Kemeri çıkışına bağlayan hat üzerindeki Develioğlu Kemeri ile Alacahamam Kemeri de Topuz Bendi ile birlikte, 1620 yılında yapılmış olmalıdır.

Büyükbent

Bend-i Kebir ve Belgrad Bendi isimleriyle de anılan bu bent, Belgrad Ormanı içersinde, Belgrad köyünün güneydoğusunda ve yaklaşık yarım saatlik mesafede, Kâğıthane Deresi'nin kollarından olan ve suyu Topuz Bendi'nden gelen Belgrad Deresi üzerindedir.

Aslen Roma devrinden (MÖ 146-MS 395) kalan bu bendin Fatih döneminde, 1460-1461'de yenilediği ve Kanunî döneminde de (1563) tamir edildiği sanılmaktadır. Günümüzdeki bent, 1724 yılında III. Ahmed tarafından yeniden yaptırılmıştır. III. Ahmed, Taksim suyu tesisleri içinde bir başka bent yaptırmak istemiş ancak 1730 yılında meydana gelen Patrona Halil ayaklanması bunun gerçekleşmesini önlemiştir.

Bendin ön kısmında diğer bentlerden farklı olarak iki bölümlü olan ve çiftelhavuz olarak tanınan bir çökeltme havuzu vardır. Debisi çok yüksek olan Büyükbend'in suyu, bu çiftelhavuzda iki kademededen geçerek, kum ve taş gibi görünür kirliliklerinden arındırılırdı.

Bir arıza sonucu yıkılan bent, I. Mahmud zamanında, 1748'de esaslı bir tamir geçirmiştir. 1900'de hacmi II. Abdülhamid tarafından fazlalaştırılan ve bugünkü seviyesine yükseltelen bendin havzası 6.920.000 m², istiap hacmi 1.255.000 m³dir.¹²⁵

Bu bendin suları yakınındaki Kirazlıbent'in suyu ile birleşerek; Develioğlu, Alacahamam, Çaşnigir ve Karakemer, Eğrikemer (Burgaz Kemeri, Kovukkemer) üzerinden geçerek Güzelce Kuru'ya gelmekte ve bu korudan geçtikten sonra, iki tarafından da katmalar alarak bir buçuk saat uzaklıktaki Başhavuz'a dökülmektedir.¹²⁶

¹²² Nâzım, "İstanbul Vilayeti Şehremâneti'ne Evkâf'dan Devr Olunan Sular", c. 1, s. 166; Gâlib Ata, "İstanbul Evkâf Suları", c. 1, s. 148; Eyice, "İstanbul", V/2, s. 1214/88.

¹²³ Gâlib Ata, "İstanbul Evkâf Suları", c. 1, s. 149; Nâzım, "İstanbul Vilayeti Şehremâneti'ne Evkâf'dan Devr Olunan Sular", c. 1, s. 166.

¹²⁴ İbrahim Edhem, "İstanbul Suyollarıyla Bendleri", c. 1, s. 46-47.

¹²⁵ Nâzım, "İstanbul Vilayeti Şehremâneti'ne Evkâf'dan Devr Olunan Sular", c. 1, s. 166.

¹²⁶ İbrahim Edhem, "İstanbul Suyollarıyla Bendleri", c. 1, s. 46-47; Gâlib Ata, "İstanbul Evkâf Suları", c. 1, s. 149; Nâzım, "İstanbul Vilayeti Şehremâneti'ne Evkâf'dan Devr Olunan Sular", c. 1, s. 166.

17- Ayvad Su Bendi

Ayvad Bendi

III. Mustafa zamanında 1179'da (1765-1766) yapılmıştır. Belgrad Ormanı'ndaki Ayvad (Evhad, Evhadeddin, Evhadlu) koruluğu içinde ve Kâğıthane Deresi'nin kollarından biri olan Ayvad (Evhad) Deresi üzerindedir.¹²⁷

Yüksekliği 13,45 m olan benden uzunluğu 700 m olup havzası 2.000.000 m² ve su toplama kapasitesi (istiap hacmi) 157.000 m³tür.

Ayvad Bendi önünde 24 adet salmadan (lüle-boru) bir sandık içerisine girdikten sonra yarım saat kadar mesafeyi dere hâlinde geçer; ıskara ve kumluktan lağım (galeri) içerisine girerek Ortadere'den gelen Sultan Süleyman mecrasıyla birleşir, Ayvad Kemerleri üzerinden geçtikten sonra yirmi dakikalık mesafeyi lağım içerisinden kateder ve yine Sultan Süleyman zamanında yapılmış olan Bakracdere lağımıyla birleşir.

Bakracdere, Ayvad Bendi, Ortadere suları yalnız bir mecra içerisinden Kurd Kemerleri üzerinden geçer, Davud Paşa mecrasında lağım içerisine girer, Petnahor ve Burgaz köyleri arasındaki dereyi Uzunkemer ile geçtikten sonra tekrar lağım içerisine girer. Dağ eteklerinden, Güzelce Kuru'dan ve yine biraz dağ

eteklerinden dolaşarak, Başhavuz'da diğer bentlerden gelen sular ile birleşir.

Bu şekilde birleşen sular, lağım içinden ve Mavlova ve Güzelce kemerleri üzerinden geçerek Cebeci köyü civarında Kanunî Sultan Süleyman'ın inşa ettirdiği ana yolun eklendiği Ceneviz lağımına girer. Cebeci Deresi'nin suları önündeki ıskaraya gelerek ve lağım içinden geçerek Güzelce Kemer önünde birleşir. Buradan lağım içinden ve küçük kemerler vasıtasıyla ve Çavuş köyü üstünden Ağlıdere, Uzunkoltuk derelerinden ve Çiftekemere ve Balıklı Kemerleri'nden Küçükköy'deki ıskaraya ve oradan Keçe ve Sineklikemer'den geçerek Eyüp'teki Yenikubbe taksimine gelir. Bu taksime gelinceye kadar güzergâhı çevresindeki katma sular da bu bent sularına karışır.

Yenikubbe'den Eyüp hizmetine ve Yenikubbe ile Eğrikapı taksimi arasındaki lağımdan Zal Paşa ve Ayvansaray hizmetine ifraz olunur. Kalan sular ise Eğrikapı taksimine gelir. Bu taksimden gelen sular Yedikule ve Yukarıana hizmetlerine gider. Bu şekilde Eyüp Yenikubbe taksiminden Ayasofya-i Kebîr taksimine kadar ifraz ve icra olunan suların toplamı 1610 masura yani 201,5 lüledir.

Ayvad Bendi 1894 depreminde de büyük hasar görmüştü. Bunun üzerine bent ve bent mecralarıyla Halkalı Suyolları'ndan Köprülü ve Ebussuud suyolları

¹²⁷ Gâlib Ata, "İstanbul Evkâf Suları", c. 1, s. 149-150; Eyice, "İstanbul", V/2, s. 1214/88.

dışındakiler tamir edildi. Bundan sonra suyuolları esaslı tamir edilemediği gibi, bazı ufak tamirleri de ihmal edildiğinden çoğu kullanılmaz hâle geldi. Bent suları mecralarına giren yüzlerce katmanın da pek çoklarının yolları harap olduğundan işe yaramaz hâle gelmişlerdi.¹²⁸

Kirazlibent

Bu şebekenin son bendi Belgrad Ormanı içinde, II. Mahmud tarafından, 1818 yılında (veya 1837-1838'de [1253]) yaptırılan Kirazlibent'dir (Sultan Mahmud Bendi). Yine bu isimdeki koruluk içinde, Kâğıthane Deresi'nin kollarından biri olan Kirazlıdere üzerinde ve Büyükbent'in yarım saat kadar doğusunda yapılmış olup suyu Büyükbent sularına karışır. Bentlerin en zariflerindedir.

Hâsılatı oldukça fazla olan Kirazlibent'in suyu 200 m aşağısındaki ıskaraya (*süddeye*) ve sonra "kumluk" da denen havuza dökülür, burada çökeldikten sonra mecrasına girer ve yine Kirazlibent ile birlikte 1818 yılında yapılmış olan Kirazlıkemer'i aşarak 15 dakika mesafedeki Büyükbent mecrasıyla birleşir.¹²⁹

Yüksekliği 11,25 m, uzunluğu 640 m, su toplama kapasitesi (istiap hacmi) 150.000 m³tür. Bu kapasite günümüzde 104.000 m³e inmiş olmalıdır.

Belgrad köyünün etrafında bulunan Kırkçeşme bentlerinin hepsinin suları, hep Başhavuz'da toplanmaktadır.

Taksim Bentleri (Bahçeköy Bentleri)

Taksim sularını toplayan Bahçeköy bentleri, Belgrad Ormanı'nın içerisinde başlayan Kâğıthane vadisinin doğusunda ve ormanın kıyıya yakın kısmında, Acielma Deresi üzerindedir. Bu Acielma vadisi, Bahçeköy yakınlarında Büyükdere vadisi ile birleşir. Yine Kâğıthane vadisinin ayaklarının hemen herbirinin üzerinde bentler ve ıskaralar bulunmaktaydı.¹³⁰

Bahçeköy'ündeki üç bendin suları birleştikten sonra lağım (galeri) içerisinde Bahçeköy'ünün kara cihetinden geçerek, Balaban Deresi'nden gelen çeşitli katma suları aldıktan sonra köy içerisinde kemer üzerinden geçer ve tekrar lağıma girerek, Fıstık denilen mevkiye gelir, bundan sonra Büyükdere'deki Büyükkemer'e çıkar.

¹²⁸ Nâzım, "İstanbul Vilayeti Şehremâneti'ne Evkâf'dan Devr Olunan Sular", c. 1, s. 166.

¹²⁹ İbrahim Edhem, "İstanbul Suyollarıyla Bendleri", c. 1, s. 46-47; Nâzım, "İstanbul Vilayeti Şehremâneti'ne Evkâf'dan Devr Olunan Sular", c. 1, s. 166; Gâlib Ata, "İstanbul Evkâf Suları", c. 1, s. 150; Eyice, "İstanbul", V/2, s. 1214/88.

¹³⁰ Bu konuda bkz. Çeçen, *Taksim ve Hamîdiye Suları*, s. 45-61.

Bu şebeke içinde Büyükdere-Bahçeköyü arasındaki Bahçeköyü Kemer, I. Mahmud tarafından 1750 yılında Kâğıthane Deresi'nin Acielma koluna katılan Eskibağlar Dereciği üzerinde kurulan Topuzlu Bent (I. Mahmut Bendi); III. Selim'in annesi Mihrişah Valide Sultan tarafından 1211 (1796-1797) yine Kâğıthane Deresi'nin Acielma koluna katılan Arabacı Mandırası Deresi'nin doğu kolu üzerinde yaptırılan Valide Bendi; II. Mahmud tarafından 1839 yılında Arabacı Mandırası Deresi'nin batı kolu üzerinde yaptırılan Sultan Mahmud kemer-bendi (Bend-i Cedid, II. Mahmud Bendi) bulunmaktadır. 1832 yılında bazı bentlerin temizlendiğini biliyoruz.¹³¹

Kırkçeşme sularını veren Belgrad köyü bentleri ile Boğaziçi'nin Rumeli ve Beyoğlu cihetine Taksim sularını veren Bahçeköy bentlerinin topladıkları suların, bentlerden sonraki mecraları da birbirlerinden tamamıyla ayırır. Kırkçeşme sularının mecrası Kâğıthane Deresi'nin batısında, Taksim sularının mecrası ise onun doğusunda bulunur.

Kâğıthane Deresi'nin doğusunda bulunan ve Bahçeköy bentlerinden gelen Taksim suları mecrası, az çok düz araziden geçtiğinden hemen hemen tamamen yeraltındaydı. Taksim mecrasının üzerinde başlıca üçkemer vardır ki biri Büyükdere'deki Sultan I. Mahmud Kemer, diğer ikisi de Beyoğlu'na yakın iki küçük kemerdir.

Taksim suları mecrası oldukça düz olduğu hâlde Kırkçeşme suları, birçok kıvrım yapmıştır. Bu kıvrımların bir sebebi mecranın orta ve son kısımlarında katmalardan gelen suları alması, diğer bir sebebi de Kırkçeşme sularını veren bentlerin aynı hizada bulunmamasıdır.

Taksim sularının bentleri Kâğıthane Deresi'ne katılan Acielma Deresi'nin kolları üzerindedir. Bu bentler ile onların sularını akıtın mecralar tamamen Osmanlı eseridir. Bizans imparatorları yalnız İstanbul cihetine su akıtmışlar ve Kasımpaşa, Beyoğlu, Galata, Tophane, Fındıklı, Dolmabahçe, Beşiktaş gibi ve Bizans devrinde de meskun bulunan semtlere su götürülmemiştir. Ancak I. Mahmud (1730-1754) zamanında bu bölgeye de su getirmek için Bahçeköy'ünde iki bent ve bentlerin sularını akıtmak için Büyükdere içerisindeki Büyükkemer ile mecralar inşa edilmiştir. Buna sonradan II. Mahmud, bir bent daha ilave ettirerek, Taksim (Bahçeköy) bentleri üçe ulaşmıştır.¹³²

¹³¹ Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Suyolları*, s. 251-253.

¹³² Gâlib Ata, "İstanbul Evkâf Suları", c. 1, s. 150; Çeçen, *Taksim ve Hamîdiye Suları*, s. 30, 254-263.

18- Bendler civarını gösteren 17 Eylül 1894 tarihli harita (İÜ, Nadir Eserler Ktp., Haritalar Bölümü)

Taksim suyolları şebekesinin bir abide vasfında olan önemli eserlerinden biri, Topuzlu Bent'tir. I. Mahmud zamanında, 1750 yılında inşa edilen iki bendin biri de budur.

Topuzlu Bent, Bahçeköyü'nün kuzeydoğusunda ve köye 10 dakikalık mesafede bulunur. Kâğıthane Deresi'nin Acıelma koluna katılan Eskibağlar Dereciği üzerinde kurulmuştur. Bu bent aslında 1144'te (1731-1732) yapılmış, 1750'de tadil edilmiş ve Cezayirli Hasan Paşa tarafından Kasımpaşa'da hayrat olarak inşa ettirdiği çeşmelere su akıtmak üzere yükseltmiştir. 66 m uzunluğundaki bir benttir.¹³³ Havzası 920.000 m², istiap hacmi 156.700 m³tür. Bu bendin suları lağım (galeri) içerisine girerek diğer iki bendin sularıyla birleşir.¹³⁴

Acıelma Vadisi üzerinde ve Büyükdere Kemerî'nin biraz güneyinde Sultan Abdülaziz zamanında (1861-1876) başlanılmış fakat tamamlanamamış bir bent daha vardır.

Yine I. Mahmud zamanında ve öncekiyle aynı zamanda, fakat padişahın annesi Saliha Sultan adına inşa edildiği ileri sürülse de Valide Bendi'nin III. Selim'in annesi Mihrişah Sultan adına 1211'de (1796-1797) yapıldığını kabul edebiliriz.¹³⁵

Bendin inşaatı, 24 Ocak 1797 senesinde tamamlanmış ve suyun bol olduğu dönemlerde Kırkçeşme sularına ait olan Karanlıkbend'e bir kanal ile su verecek şekilde yapılarak, Kırkçeşme sularına da katkıda bulunulmuştur. Bu bendin toplam debisi, 23 lüle olup bunun 18 lülesi Taksim sularına katılmış 5 lülesi ise Mihrişah Sultan'ın isteğine göre dağıtılmak üzere onun vakfına bırakılmıştır.

Bahçeköyü'nün kuzeybatısında, Kâğıthane Deresi'nin Acıelma koluna katılan Arabacı Mandırası Deresi'nin doğu kolu üzerinde yaptırılmıştır. Aslında Eyüp'teki hayratı beslemesi düşünülmüşken, sonra Beyoğlu şebekesini takviye eden bu bent, 70 m uzunluğundadır. Bendin havzası 92.000 m², istiap hacmi 200.000 m³tür.

Valide Bendi'nin civarında bulunan ve Valide katması denilen su da bendin sularına karıştıktan sonra lağım içerisinde cereyan ederek Bend-i Cedid suyu ile birleşir ve yine lağım içerisinde dağıtıldıktan sonra Topuzlu Bendi'nden gelen mecra ile birleşir.

Bu bende zamanında Bend-i Cedid de denmekteydi.¹³⁶ Bu bent, her ne kadar sonraları

133 Eyice, "İstanbul", V/2, s. 1214/88.

134 İbrahim Edhem, "İstanbul Suyollarıyla Bendleri", c. 1, s. 44.

135 Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Suyolları*, s. 251-255.

136 *Kırkçeşme Suları*, c. 1, 13-1/27b/1: gurre-i Cemaziyelevvel 1259/30 Mayıs 1845; 21 Ramazan 1287/15 Aralık 1870.

Beyoğlu tarafına tahsis edilmişse de Kırkçeşme suları güzergâhındaki faaliyetlerine devam etmekte ve Eminönü-Kumkapı bölgesine su tahsisatında bulunmaktaydı.¹³⁷ Dolayısıyla Taksim bentleri aynı zamanda Kırkçeşme Suyolları'na da destek olmuşlardır.

Valide Bendi su mimarisinin en muhteşem örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir.¹³⁸

Bend-i Cedid adıyla anılan asıl bent, II. Mahmud zamanında, 1839 yılında yapılmıştır. Bahçeköyü'nün kuzeydoğusunda, Arabacı Mandırası Deresi'nin batı kolu üzerindedir.¹³⁹

Bendin havzası 130.000 m², istiap hacmi 243.000 m³tür. Katmalarla zenginleşen suları, kemer üzerinden geçerek Valide Bendi suları ile birleşir.¹⁴⁰

İstanbul cihetinin Kırkçeşme sularını veren Belgrad köyü bentleri ile Boğaziçi'nin Rumeli ve Beyoğlu cihetinin Taksim sularını veren Bahçeköyü bentlerinin topladıkları suların mecraları da birbirlerinden ayrıdır. Kırkçeşme sularının mecrası Kâğıthane Deresi'nin batısında, Taksim sularının mecrası onun doğusunda bulunur. Mamafih bu suyolları, ayrı güzergâhlar takip etseler de birbirlerine katkıda bulunmaktaydılar.¹⁴¹

HAVUZ, ISKARA ve BACALAR

Kırkçeşme şebekesinin bent ve kemerlerinden başka, havuz denen göletlerle su ıskaraları vardır. Suyolları üzerinde bulunan ve suyolcu dilinde "kumluk" denen, suların toplandığı bu göletlerin başlıcaları Bakrac Deresi ve Ortadere üzerindeki Başhavuz (Sultan Osman), Çiftedavuz ve Balıklıhavuz'dur. En önemlisi Burgazköyü civarındaki Başhavuz'dur.

Ayvad, Valide, Kirazlı, Kurt Kemer, Paşa Deresi, Ayvad Deresi ve Bakrac Deresi ve Ortadere havuzları da Kırkçeşme suyunun güzergâhı üzerinde bulunmaktadır. Balıklıhavuz ise suyun süzülmesine mahsus olmayıp kaynak sularını temiz bir şekilde toplamak için güzergâh dışında kurulmuştur.¹⁴²

137 *Kırkçeşme Suları*, c. 2, 14-1/190b/2: 11 Zilhicce 1255/16 Ocak 1840; c. 2, 14-1/194b/2: 18 Receb 1247/23 Aralık 1851.

138 Eyice, "İstanbul", V/2, s. 1214/88.

139 Eyice, "İstanbul", V/2, s. 1214/88; Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Suyolları*, s. 254-263.

140 Gâlib Ata, "İstanbul Evkâf Suları", c. 1, s. 150.

141 Gâlib Ata, "İstanbul Evkâf Suları", c. 1, s. 150.

142 İbrahim Edhem, "İstanbul Suyollarıyla Bendleri", c. 1, s. 44-45.

Bunlara Küçükköy yakınlarındaki Çeşmehavuz eklenebilir.¹⁴³

Romalılar menbalardan, yahut derelerden aldıkları suyu sarnıçlarda toplayarak, suyolları ve kemerler vasıtasıyla, şehre getirmişlerdi. Bizanslıların da bu usulü tatbik etmiş oldukları Burgazköyü civarındaki "Başhavuz" denilen göletten anlaşılmaktadır. Bu Başhavuz bir bent değil, oluşturulmuş büyük bir havuzdu. Bent ise tabii bir havzanın sularını toplamak için inşa edilen bir set idi.

Her kolun suyu ayrı ayrı kendi havuzlarında süzülükten sonra toptan bu havuzda birleşir ve burada son defa temizlenerek, doğruca İstanbul'a akar ve maksemlere girer.¹⁴⁴

Suyolcu ıstılahında ıskara (ızgara) olarak adlandırılan ve derelerin baş kısımlarında suların süzülmesine mahsus tesisler de vardı. Bunlar derelerin uygun yerlerinde suyu toplayıp asıl mecraya verme hizmetini görmek üzere yapılmış setlerdi.¹⁴⁵ Nitekim bazı belgelerde de ıskara bu anlamda kullanılmaktaydı.¹⁴⁶

Kırkçeşme suları mecrasını teşkil eden tüneller ve dehlizler içerilerinden bir adam geçecek genişlikte yapılmıştır. Bu mecranın başlangıcından sonuna kadar, her 30-40 m mesafede birer baca açılmıştır. Bunlar suyolcuların mecra içerisine girmelerine yarar.

Bunlardan başka, son zamanlarda, yer altı suyollarının üzerine rastlayan evlerde de rastgele bacalar, kuyular açılarak mecradan su alınmaktaydı.¹⁴⁷ Eyüp'te Yenikubbe'den Ayasofya maksemine kadar Kırkçeşme ana yolu üzerinde 100'ü aşkın, Eğrikapı taksiminden Yedikule'ye giden kol üzerinde ise 50'yi aşkın açık baca vardı. Bu bacalar sağlık açısından sakıncalıydılar.¹⁴⁸

143 *Kırkçeşme Suları*, c. 1, 13-1/114b/1: 23 Cemaziyelahir 1266/6 Mayıs 1850.

144 *Kırkçeşme Suları*, c. 1, 13-1/15a/1: 3 Cemaziyevvel 1207/17 Aralık 1792; c. 1, 13-1/64b/1: 5 Zilhicce 1253/31 Ocak 1838; c. 1, 13-1/51b/1: 7 Zilhicce 1256/1 Ocak 1841; c. 1, 13-1/15a/2: 9 Ramazan 1259/4 Ekim 1843; 2, 14-1/237a/2: 19 Rebiülahir 1262/16 Nisan 1846; 2, 14-1/219-1Aa/2: gurre-i Muharrem 1266/17 Kasım 1849.

145 İbrahim Edhem, "İstanbul Suyollarıyla Bendleri", c. 1, s. 47.

146 *Mâ-i Lezîz*, c. 6, 351/48/1; İbrahim Edhem, "İstanbul Suyollarıyla Bendleri", c. 1, s. 47.

147 *Halkalı Suları*, c. 1, 24/42/1: Fî 11 Şaban 1304/5 Mayıs 1887; fî 23 Nisan (1)302/5 Mayıs 1886.

148 Gâlib Ata, "İstanbul Evkâf Suları", c. 1, s. 152; suyolcuları içerisine çizmeleriyle girebiliyorlardı: s. 160.

SU SAHİPLERİNE VE HAYRATA SU DAĞITIMI

Şehre su dağıtımı “hilal”, “çuvaldız”, “masura”, “kamuş”, “lüle” denen ölçü birimlerine göre “kubbe”, “savak”, “maksem” veya “taksim” denen merkezler yoluyla yapılıyordu. Bunlardan Eğrikapı savağı¹⁴⁹ ile bugünkü Taksim semtine ismini veren Galata-Beyoğlu maksemi en tanınmışlarıdır. Suriçinin kuzeyinden kanallar ve kemerlerle (*kanavât ü müsennât*) ile getirilen sular içeride hizmetler aracılığıyla dağıtılıyordu.

Ancak Üsküdar suları, tıpkı İstanbul suriçini ve Beyoğlu-Galata yakasını besleyen Halkalı ve Hamidiye suları gibi vakıf kaynak suları olduğundan borularla yeraltından nakledilir.

Kubbeler ve Maksemler

Suları masura, lüle gibi ölçülerle binalara dağıtan su dağıtım merkezlerine *kubbe*, *taksim*, *maksem* veya *savak* denir. Bu önemli tesisler, Sultanahmet'teki Kırkçeşme Kubbesi gibi bir kısmı kent içerisinde,¹⁵⁰ bir kısmı da Valide Kubbesi¹⁵¹ gibi su yolu güzergâhı üzerindedir.

Maksemler de ana su dağıtım kubbelerindedir. Bunlar, bir veya birkaç koldan gelen suyu çeşitli mecralara taksim etmeye yarayan oda veya binalardır. Büyüklü küçüklü 7-8 tanedir. En önemlileri Eğrikapı maksemi, Taksim-Beyoğlu maksemi, Tophane maksemi ile Eyüp'te İslambey Mahallesi'ndeki Yenikubbe'dir.

Kırkçeşme isale lağımı Güzelcekemer'den ve 23 irili ufaklı kemerden geçtikten sonra, önce Yenikubbe'ye sonra ana dağıtım kubbesi olan Eğrikapı maksemine gelir.¹⁵² Buna Eğrikapı savağı da denirdi. Eğrikapı maksemi, Kırkçeşme sularının son merhalesi olup sular bu noktadan İstanbul şehrine dağıtılır. Suyolları diğer maksemelere de ulaşır. Bunlar arasında Ayasofya taksimi ve taksim maslağı vardır.

Beyoğlu'nda Taksim Meydanı'nın bir köşesini sınırlayan Galata-Beyoğlu suyu maksemi, Taksim ismiyle bu semtin adı olmuştur.¹⁵³

¹⁴⁹ Eğrikapı maksemi, taksimi de denir. Kanuni'nin eseridir. Suriçi su dağıtımının merkezidir. Bkz. İncicyan, *XVIII. Yüzyılda İstanbul*, s. 26; *Kırkçeşme Suları*, c. 1, 15-1/55a/2: 14 Rebiülahir 1261/22 Nisan 1845.

¹⁵⁰ *Kırkçeşme Suları*, c. 1, 15-1/114a/1: gurre-i Cemaziyelevvel 1264/6 Nisan 1848; c. 2, 14-1/156a/1: 17 Cemaziyeleahir 1261/23 Haziran 1845; c. 2, 14-1/251b/5: 26 Safer 1273/27 Ekim 1856.

¹⁵¹ *Kırkçeşme Suları*, c. 2, 14-1/219-1Aa/2: gurre-i Muharrem 1266/17 Kasım 1849.

¹⁵² İbrahim Edhem, “İstanbul Suyollarıyla Bendleri”, c. 1, s. 47.

¹⁵³ Eyice, “İstanbul”, V/2, s. 1214/89.

19- Ayasofya'daki su terazisi ve Million taşı (ön tarafta)

Üsküdar maksemeleri arasında Şerefabad Kasrı maksemi, XVIII. yüzyıl mimarisinin şaheser bir su taksim yeridir. Doğancılar'dan İmraroh'a giden yolun solundadır. Kubbeli maksem, bir sıra kalın mermer ve iki sıra tuğla ile yapılmıştır. Etrafında, Doğancılar Camii, Hacı Ahmed Paşa Türbesi ve Sarayı, Hacı Ahmed Paşa Hamamı gibi tarihî eserler vardı.

Lale Devri başmimarı Kayserili Mehmed Ağa tarafından 1141 (1728-1729) tarihinde Şerefâbad Kasrı'nın suyunu temin ve tanzim maksadıyla yapılmıştır. Maksem, Şerefabad Kasrı'na su verdiği gibi, Üsküdar'daki diğer bazı sebillerin ve çeşmelerin de suyunu karşıladı.

Maksemelere “taksim” de denilir.

Su Terazileri

Su terazileri, dağıtım aşamasındaki önemli su tesislerindedir. Bunlar, bileşik kaplar ilkesine göre çalışan basınç ayarlayıcı ve suyu ölçerek dağıtan kesik piramit şeklindeki küçük kulelerdir. Su terazileri isalenin bazı bölgelerinde olabilecek fazla basıncın künkleri patlatmaması için yapılmışlardır. Bunlar Halkalı ve Üsküdar suyolları üzerinde görülür.

Bunların üzerindeki lüleler ise suyu ölçerek çeşitli yerlere sevk etmeye yarar. Kırkçeşme suları, yüzey suları oldukları için ana galeride su terazisine ihtiyaç yoktur. Ancak ana galeriden ayrılan künk borular üzerinde su terazileri vardır. Şehir şebekesi içinde yer alan çok sayıdaki su terazisi arasında Yenikapı, Çatladıkapı, Sultanahmet ve Tahtakale'dekiler belirtilebilir.

Çoğunlukla künkle gelen Halkalı sularının gerek isale hattında gerek şehir içi dağıtımında çok sayıda maslak ve su terazisi yapılmıştır.¹⁵⁴ Özellikle Nur-ı Osmaniye Suyolları gibi suyollarının buldukları engebeli arazide çok sayıda su terazisi yapılmış ve bu şekilde künklerdeki basınç azaltılmıştır.¹⁵⁵ Su terazilerini izleyerek, suyollarının güzergâhını tespit etmek de mümkündür.¹⁵⁶

Kent içinde, bugün de bir kısmını gördüğümüz ve buldukları sokağa ismini veren su terazileri olduğu gibi bazıları ana terazidir. Bazıları da Ferruh Kethüda, Hoca Manolaki, Havzlı Hammam Terazisi, Ragıb Paşa gibi belli isimler taşır.

Su dolapları, suyu yüksek noktalara çıkarmaya yarayan çarklardır. Daha çok derelerden kemerlere suyu yükseltmeye yararlar.

Künkler ve Borular

Su ve suyolları, kente, “lağım” (galeri) ve “kanavat” denen yeraltı kanal şebekesi içerisinde künklerle ve genellikle kurşun borularla ulaşmaktadır.¹⁵⁷ Bu konuyla ilgili olarak da çömlekçi ve künkçü

¹⁵⁴ Ergin, “Vesâit-i İtfâiyeden İstanbul Suları”, c. 1, s. 135; Avrupada bilinmediği için İstanbul hakkında eserler yazmış olan Frenk müelliflerinin ilgisini çekmekle birlikte ne işe yaradıklarını Tchihatchef'e (Pierre de Tchihatchef, *İstanbul ve Boğaziçi*, çev. Ali Berktaş, İstanbul 2000, s. 26-27) gelinceye kadar o müelliflerin hiçbiri tarafından anlaşılamamış olan su terazileri de bu Halkalı ve Üsküdar suyolları üzerinde görülür: Gâlib Ata, “İstanbul Evkâf Suları”, c. 1, s. 153.

¹⁵⁵ Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Suyolları*, s. 100, 187.

¹⁵⁶ Bu nokta için bkz.Tchihatchef, *İstanbul ve Boğaziçi*, s. 26-27.

¹⁵⁷ *Kırkçeşme Suları*, c. 1, 13-1/37b/2: 28 Rebiülahir 1235/10 Haziran 1907; c. 2, 14-1/209a/1: 19 Muharrem 1249/8 Haziran 1833.

20- Üsküdar Karacaahmet'te bir su terazisi

21- Şehzadebaşı'ndaki su terazisi

ustalarından ve Üsküdar'da Kirazlıkatma lağımından bahsedilmektedir.¹⁵⁸

Belgelerde çok geçen künkler az bir basınca dayanabilirler. Bu yüzden isalenin bazı bölgelerinde olabilecek fazla basıncın künkleri patlatmaması için su terazileri yapılmıştır.

Eskiden kullanılan künklerin birçok türleri vardır. Başlıcaları yedi parmak, altı parmak, paşa künkü, eski birlik, Arnavut künküdür. Burada parmaktan maksat; yedi arşın parmağı çapında demektir.

Künkler ve kurşun borular genellikle Halkalı ve Üsküdar suyolları üzerinde kullanılmıştır. Bununla birlikte, altı parmak künkü gibi, Kırkçeşme suları güzergâhında da kullanılmışlardır.

Suyollarında eskiden kullanılan bu yerli kurşun borular Avrupa'dan gelme kurşun borular gibi olmayıp kurşun levhaları bükülerek birbirine içine lehimsiz surette geçirilmesinden ve üzerlerinin lökünle birbirleri üzerine sarılmalarıyla bu sanatta mahir olan ustalar tarafından yapılırdı. Sonraları basınca daha dayanıklı Avrupa'dan ithal edilen kurşun borular (Frenk borusu) kullanılmıştır.¹⁵⁹

Meslekler

Suyollarının mecra kollarının belirli noktalarında yapılan hücrelere “meslek” veya galat olarak “maslak” denir. Bu hücreler su miktarlarını tespite yararlar. Yine bu meslekler tıkanıklıkların kontrol edilmesini ve

¹⁵⁸ *Su Keşif Defteri*, c. 2, 27/68/1; c. 2, 27/69/1; c. 3, 27/31/1.

¹⁵⁹ Gâlib Ata, “İstanbul Evkâf Suları”, c. 1, s. 153; Ergin, “Vesâit-i İtfâiyeden İstanbul Suları”, c. 1, s. 135; Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Suyolları*, s. 123.

tesislerin kolaylıkla tamir edilmesini sağlarlar. Maslak sözünün, Maslak, Kızılmaslak ve Acımuşluk gibi semt ismi olarak da kullanıldığını biliyoruz.

Kırkçeşmenin Haslar bölgesindeki güzergâhında kalan Başhavuz, İbrahim Han suyu, Vekîl-i harc Mehmed Ağa suyu meslekleri zikredilebilir. Yine suriçinde ana, Arpaemini Mehmed Efendi Çeşmesi vakfı suyu, Kabasakal, Kemeraltı, Kırkçeşme, Orta Yatakbaşı, Patrikhane meslekleri zikredilmektedir.

Lağımlar

Suyolları kente “lağım” ve “kanavat” denen yeraltı kanal şebekesiyle ulaşmaktadır. Suyolları Süleymanî¹⁶⁰ ve Ceneviz lağımı¹⁶¹ olarak iki kısımdır. Birincisi Sultan Süleyman'ın 1525'te kurdurduğu büyük kemerler ve eserler ile zenginleştirdiği suyollarıdır. Bunlar da, çeşitli kollarıyla birlikte Ayvad ve Belgrad yönlerinden gelen ve Cebeci köyü hizasındaki Güzelcekemer'e kadar uzanan 6 saatlik kısımdır. İkincisi, yani Ceneviz lağımı denen eski kısmı Cebeci köyünden İstanbul'a su akıtan eski yoldur.¹⁶²

Suların toplandığı bu lağımların bir kısmı ana lağımdır. Kırkçeşme suyu ve Ayasofya Vakfı lağımları önemlidir. Bunlara çok sayıda katma yapılmıştır.

Sarnıçlar ve Su Hazneleri

İstanbul kuşatmaları sırasında şehre su getiren tesisler tahrip edildiğinden, Roma döneminin sonlarından, IV. yüzyıldan itibaren şehrin su ihtiyacının karşılanabilmesi ve kuşatmalara direnebilmek için çok sayıda açık ve kapalı sarnıç yapıldığı bilinmektedir.

Açık sarnıçlar zamanla toprakla dolmuştur. Bugün bunların yerinde çeşitli “çukurbostan”lar vardır.

Suriçinde bugüne kadar tespit edilen kapalı sarnıçların sayısı 70'in üzerindedir. Kapalı sarnıçların en büyüğü, I. Iustinianos (527-565) zamanında yaptırılan 336 sütunlu Yerebatan (Basilica) Sarnıcı'dır. Bundan başka Büyük Konstantinos (306-337) döneminde yaptırılan Sultanahmet'teki 224 sütunlu Binbirdirek (Filoksene), II. Theodosios (408-450) tarafından yaptırılan Aetius (Vefa-Karagümrük Stadı) ve Çemberlitaş'ta bugünkü Eminönü Belediye binasının yanındaki Theodosios Sarnıcı ile Aspan (Çukurbostan,

¹⁶⁰ *Kırkçeşme Suları*, c. 2, 14-1/236a/1: 17 Şaban 1258/25 Eylül 1842.

¹⁶¹ *Kırkçeşme Suları*, c. 1, 15-1/13-4a/1: 9 Şaban 1275/15 Mart 1859.

¹⁶² *Kırkçeşme Suları*, c. 1, 13-1/13-4a/1: 9 Şaban 1275/15 Mart 1859; c. 1, 13-1/55a/2: 14 Rebiülahir 1261/22 Nisan 1845; c. 2, 14-1/236a/1: 17 Şaban 1258/25 Eylül 1842; İbrahim Edhem, “İstanbul Suyollarıyla Bendleri”, c. 1, s. 47.

Sultanselim), Hagios Makios (Altımermer) ve Acımuşluk sarnıçları belirtilebilir.¹⁶³

Zamanla kuşatmacılar tarafından tahrip edilen dış kanallar tamir edilemediğinden, bu tesislerin yerini şehir içindeki kapalı sarnıçlar almıştır. Bu çok sayıdaki sarnıçlardan sadece Binbirdirek ile Yerebatan günümüze ulaşmıştır.¹⁶⁴ Bunlar günümüzde müze olarak kullanılmaktadır. Sarnıçların büyük bir bölümü Fatih ilçesi sınırları içindedir.

Fatih öncesinde su ihtiyacının giderilmesinde sarnıçların kullanıldığı anlaşılıyor. Nitekim Marmaray'ın altyapı ve tünel kazıları kapsamındaki Maviray Projesi **kazıları sırasında** Koşuyolu İbrahimağa Zaviyesi yolundaki kazılarda son dönem Bizans mimarisine ait olduğu sanılan sarnıçlar bulunmuştur.

Bizans kapalı su sarnıçlarından ancak birkaçında su toplanıyordu. Bunlardan Yerebatan büyük sarnıcının suyu ile, tonozların tepeleri delinerek civardaki konutların ihtiyaçları karşılanmıştır. Zeyrek'teki Pantokrator Manastırı Sarnıcı'nda Evliya Çelebi'nin yazdığına göre, XVII. yüzyılda hâlâ su bulunuyordu ve bu su, üstündeki evler tarafından kullanılıyordu. Hatta civardaki Pîrî Paşa Mescidi de bu sebepten Soğukkuyu Mescidi olarak adlandırılmıştı.¹⁶⁵

Fatih'ten önce Galata'nın da su ihtiyacı sarnıçlarla gideriliyordu. Bunlardan bir tanesi St. Benoit Kilisesi yanındaydı. Büyük bir ihtimalle Arap Camii avlusu altında da bir sarnıç vardır. Taksim'de, Alman Hastanesi'nin biraz aşağısında da sarnıç bakiyesine rastlanmıştır.¹⁶⁶

Açık ve kapalı sarnıçlardan bazılarının Osmanlılar tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹⁶⁷ Özellikle açık sarnıçlar Çukurbostan adı ile bostan olarak kullanılmıştır. Osmanlılar Roma ve Bizanslılardan kalan su tesislerinden bazı kemerleri de su isale hatları kapsamında kullanmışlardır.

163 Sarnıçlar hakkında bkz. Petrus Gyllius, *İstanbul'un Tarihi Eserleri*, çev. Erendiz Özbayoğlu, İstanbul 1997, s. 22, 145; Kömürçüyan, *İstanbul Tarihi*, s. 175; İnciyan, *XVIII. Yüzyılda İstanbul*, s. 72-74; A. Decei, "İstanbul", *İA*, V/2, s. 1151; Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Suyolları* a, s. 25-27; Semavi Eyice, *Eski İstanbul'dan Notlar*, İstanbul 2006, s. 34-38.

164 Halil İnalçık, "İstanbul", *DİA*, XXIII, 244.

165 İnalçık, "İstanbul", XXIII, 244.

166 Eyice, "İstanbul", V/2, s. 1214/155.

167 *Kırkçeşme Suları*, c. 1, 13-1/135a/2: 17 Cemaziyelahir 1260/4 Temmuz 1844; Kaydı tarihi 25 Rebiülevvel 1291/12 Mayıs 1874; c. 2, 14-1/239a/1: 26 Cemaziyelahir 1265/19 Mayıs 1849.

Nazım Bey eski sarnıçların en, boy ve yüksekliklerini belirten bir liste vermektedir.¹⁶⁸

Şehrin çeşitli yerlerinde su haznesi (hazinesi) denen küçük çaplı sarnıç gibi su depoları yapılmıştır. Bunlar arasında Beyoğlu yani Taksim haznesi 24 gözlü büyük bir su deposu olup Beyoğlu, Kasımpaşa, Tophane cihetlerine cari suların deposu olarak kullanılmıştı.¹⁶⁹

Kaynakbaşı İşaretleri ve Kuyular

Suya verilen değer şehrin her köşesindeki kaynakların, hatta bazı durumlarda alelade kuyu sularının hassa bakımından değerlendirilmesine yol açtığı gibi, bunların başlarına su mimarisi bakımından ilgi çekici küçük bazı alametler de konulmuştur.

Şehrin batı cihetinde, açık arazide rastlanan üzerlerinde kitabeleri olan ve bir mezar taşını andıran birtakım menba taşları da vardır ki İstanbul su şebekesinin genişliğini ve bu husustaki hassasiyeti göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Bunlar büyük suyollarına, şehrin içindeki hayrat çeşmelerine su vermek üzere, "katma"lar vakfeden hayır sahiplerinin ana suyollarına bağlattıkları suların çıktıkları yerlerdir. Bu çeşit su nişan taşlarının en eskilerinden biri Sağmalcılar'da Yemen fatihi Sinan Paşa memba taşıdır.¹⁷⁰ Şehrin içinde ve yakın çevresindeki mahalleler ile boş arazide evvelce vakıf kuyular da açıldığı bilinmektedir.¹⁷¹

168 Nâzım, "İstanbul Vilayeti Şehremâneti'ne Evkâf'dan Devr Olunan Sular", c. 1, s. 223.

169 *Kırkçeşme Suları*, c. 1, 13-1/64b/1: 25 Receb 1271/13 Nisan 1855; c. 2, 14-1/155b/2: 13 Nisan 1321/26 Nisan 1905; c. 2, 14-1/240b/2: 18 Şevval 1266/27 Ağustos 1850.

170 Sadi Nazım Nirven, "Eski Su Tesislerinde Menbâ Başlarına Konan Nişan Taşları", *Arkitekt*, 1962, c. 32, sy. 307, s. 77 vd.

171 "İstanbul", *DİA*, XXIII, 255.